

Вісник

Верховного Суду України

Міжнародна конференція
«Незалежність суддів в Україні»

Рішення зборів суддів
Верховного Суду України
від 14 листопада 2011 р.
«Про ситуацію, що склалася
у зв'язку з поширенням
заступником Генерального
прокурора України,
членом Вищої ради юстиції
М. Гаврилюком інформації
щодо порушення суддями
Верховного Суду України
присяги судді під час розгляду
окремих кримінальних справ»

Проблемні питання
судової практики у справах
щодо визнання недійсними
свідочств про право на спадщину

Відшкодування шкоди,
заподіяної здоров'ю працівника

11(135)'2011

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зраховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — начальник управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, голова Ради суддів України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2

Новини. Події. Факти

News. Events. Facts

2 Незалежність суддів в Україні

Міжнародна конференція, що відбулася у Верховному Суді України 11 листопада 2011 р.

*Independence of judges in Ukraine
International Conference held
at the Supreme Court of Ukraine on 11 November 2011*

6

На зборах суддів Верховного Суду України

At the Assembly of Judges of the Supreme Court of Ukraine

6 Про ситуацію, що склалася у зв'язку з поширенням заступником Генерального прокурора України, членом Вищої ради юстиції М. Гаврилюком інформації щодо порушення суддями Верховного Суду України присяги судді під час розгляду окремих кримінальних справ

Рішення зборів суддів Верховного Суду України від 14 листопада 2011 року

On situation appeared in connection with dissemination of information by M. Havryliuk, Deputy Prosecutor General, member of the High Council of Justice concerning breaching the oath by the judges of the Supreme Court of Ukraine while resolving some criminal cases

Decision of the Assembly of Judges of the Supreme Court of Ukraine of 14 November 2011

8

Судова практика

Judicial Practice

8 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

12 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

15 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

19 Рішення у кримінальних справах

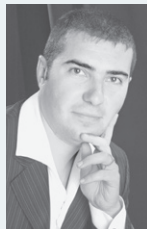
Decisions in criminal cases

23 Судова практика і проблеми удосконалення законодавства

Judicial Practice and Challenges of Legislation Improvement

- 23 Печений О.П.** Проблемні питання судової практики у справах щодо визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину

Pechenyi O.P. Problematic issues of judicial practice in cases on invalidation of the certificates of inheritance

33 На допомогу судді

Providing Advice to Judge

- 33 Сенін Ю.Л.** Відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівника

Senin Y.L. Compensation for injuries sustained to the worker's health

41 Точка зору

Opinion

- 41 Руда Т.В.** Підстави звільнення від доказування у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аспект

Ruda T.V. Reasons for release from proving in the civil proceedings of Ukraine and the USA: comparative legal aspect

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 109

Телефони:

голова редакційної колегії
(44) 253–3502,
відповідальний секретар
(44) 253–1683,
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

E-mail: parub@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,
Л.В. Мочалова,
К.С. Мусієнко,
П.О. Мусієнко,
Р.В. Парубець (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,
В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко
Переклад англійською:
О.В. Гунько

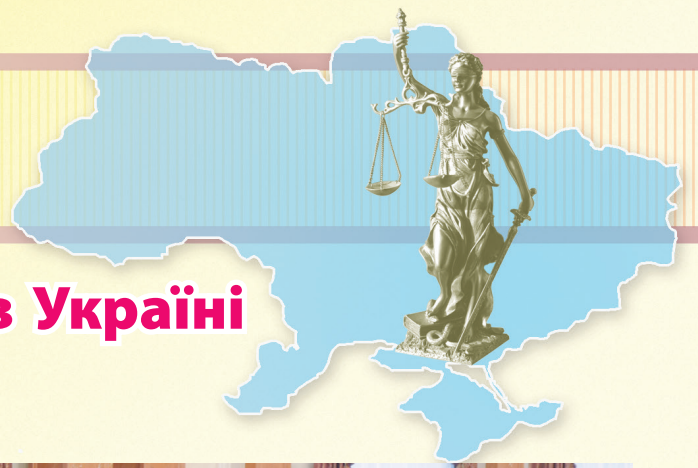
Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.
Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»
03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.
Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 18.11.2011
Формат 60×90/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 283.
Наклад 3270 прим. Ціна договірна

Незалежність суддів в Україні

Міжнародна конференція на таку тему відбулась у Верховному Суді України 11 листопада 2011 р.

Захід zorganizували Рада суддів України та Центр суддівських студій за сприяння українсько-швейцарського проекту «Підтримка судової реформи в Україні». У конференції взяли участь представники суддівського корпусу України, зокрема Верховного Суду України, інших органів державної влади, науковці та міжнародні експерти.

З вітальним словом перед учасниками конференції виступив в.о. Голови Верховного Суду України **Анатолій Ярема**, який, зокрема, наголосив, що Верховний Суд України, активно використовуючи надані йому Конституцією та законом повноваження, постійно відстоював і відстоює незалежність судової влади і серед іншого нагадав про прийняття постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», направлення кількох конституційних подань до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції окремих положень низки законів України, що регламентують діяльність судової системи (повний текст виступу чільника Суду пропонуємо увазі читачів).

Суддя Конституційного Суду у відставці **Микола Козюбра** звернув увагу присутніх на те, що через про-

цедуру призначення суддів Президентом України та Верховною Радою можливий політичний вплив на формування судової системи. Водночас заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя **Валерій Бондик** запевнив учасників заходу в тому, що законодавці чудово розуміють: судова влада — окрема та незалежна, а тому на неї не може бути жодного тиску з боку інших органів державної влади. А голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суддя Верховного Суду України **Igor Самсін** у своєму виступі наголосив на потребі чіткого визначення критеріїв для притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, ухвалення єдиного дисциплінарного кодексу суддів.

На заході були представлені результати моніторингу стану справ із незалежністю суддів в Україні, здійсненого Радою суддів України та Центром суддівських студій у рамках проекту «Підтримка судової реформи в Україні». Директор цього Центру Наталія Верещинська поінформувала присутніх про те, що в анонімному опитуванні взяли участь 579 суддів різних інстанцій, а його мета — проведення дослідження, яке б надавало найбільш об'єктивну оцінку такого стану відповідно до існуючих міжнародних стандартів. У висновках моніторингу зазначається, що ситуація з утвердженням міжнародних стандартів незалежності суддів в Україні останні два роки розвивається у позитивному напрямі, але зміни відбуваються дуже повільно. Водночас доводиться констатувати, що, незважаючи на здійснення останнім часом позитивних кроків, інституційна незалежність судової влади поки що знаходиться на недостатньому рівні.

Учасники конференції також обговорили найбільш складні питання, що стосуються утвердження незалежності суддів в Україні.

Віце-президент Апеляційного суду Швейцарії **Штефан Гасс** зазначив, що відповідно до положень

Венеціанської комісії до Конституції України мають бути внесені зміни щодо ролі Верховної Ради України у діяльності Верховного Суду, зокрема у частині призначення і звільнення суддів Верховною Радою.

На необхідності дотримання міжнародних стандартів незалежності суддів наголосив голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України **Ярослав Романюк**. А ці стандарти відомі: державні органи, установи та організації, органи місцевого самоврядування, громадяни та їх об'єднання мають поважати незалежність суддів і не посягати на неї; судді та судова влада без шкоди для своєї незалежності повинні підтримувати конструктивні робочі відносини з установами та органами влади; виконавча та законодавча влада зобов'язані забезпечувати незалежність суддів та унеможливити дії, які можуть її обмежити; коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї.

Голова Ради суддів України переконаний, що в цьому сенсі має відчутно зрости роль органів суддівського

самоврядування в Україні, потрібно розширити арсенал їх засобів у справі реального відстоювання незалежності суддів, налагодити ефективну комунікацію між представниками законодавчої, виконавчої та судової влади.

Активну участь в обговоренні головної теми конференції взяли також Голова Верховного Суду України у відставці **Віталій Бойко**, виконуючий обов'язки Голови Вищого адміністративного суду України **Михайло Цуркан**, голова ради суддів загальних судів, суддя Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ **Павло Гвоздик**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Олена Захарова** та ін.

За результатами роботи конференції Рада суддів України планує прийняти відповідні рішення, зокрема, звернутися до парламенту з пропозиціями внести зміни до законодавства, а також до Кабінету Міністрів, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Вітальне слово в.о. Голови Верховного Суду України А.Г. Яреми на Міжнародній конференції «Незалежність суддів в Україні»

Шановні учасники конференції!
Шановні колеги!

Насамперед дозвольте привітати вас у цьому затишному палаці правосуддя — у стінах Верховного Суду України, подякувати організаторам нашої конференції за чудову нагоду обговорити таке надважливе питання та обмінятися думками щодо різних аспектів незалежності

суддів, її значення і ролі у процесах розбудови та утвердження правової держави.

Центром суддівських студій спільно з Асоціацією суддів України за підтримки Ради суддів України, Спілки адвокатів України та Української асоціації прокурорів у рамках реалізації українсько-швейцарського проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів» у 2007 р. було запроваджено проведення щорічних моніторингових стану незалежності суддів.

Варто відзначити ту велику за обсягом роботу, яка проводиться в рамках цього проекту, а також подякувати його організаторам та учасникам за дійсно невідомий інтерес до процесів реформування судової системи.

Безумовно, активне публічне обговорення нагальних проблем, пов'язаних з діяльністю органів судової влади, сприятиме їх вирішенню. Бажано, щоб наслідки такої уваги знайшли своє втілення у відповідних пропозиціях та рекомендаціях, спрямованих на внесення змін до чинного законодавства.

Надзвичайно важливою позитивною рисою зазначеного проекту є визначальна участь у ньому наших шановних закордонних колег.

Це, принаймні, дає змогу:

— врахувати багатий передовий досвід;

— продемонструвати представникам найвищих органів державної влади України, що на необхідність вжиття ними відповідних компетенційних заходів щодо реалізації міжнародних стандартів незалежності суддів у національному законодавстві та практиці звертають увагу не лише вітчизняні, а і європейські експерти;

— донести до європейської громадськості інформацію про реальний стан речей в судовій системі України.

Для нас це має не тільки важливе, а й вирішальне значення, оскільки результати проведеного у 2007—2009 рр. моніторингу, на жаль, наочно демонструють відсутність відчутних позитивних тенденцій, які б свідчили про зростання рівня незалежності суддів в Україні.

Оскільки наше сьогоденне зібрання представлено професіоналами, я не буду детально зупинятися на прописних істинах щодо інституційної цінності незалежної судової влади. Зазначу лише, що для України, як, власне, і для будь-якої демократичної країни, єдиний шлях, яким можна забезпечити довготривалу політичну стабільність у суспільстві, є не тільки неухильне дотримання тих положень Конституції України, які встановлюють розподіл владних повноважень, а й практичні кроки щодо реального запровадження належної системи стримувань і противаг між та всередині вертикалей виконавчої, законодавчої та судової влади.

Реформування судової влади та системи правосуддя є вкрай важливим для консолідації верховенства права в Україні. Ця реформа повинна бути спрямована, серед іншого, і на забезпечення незалежності суддів та судів.

Очевидно, суддям і службовцям судової системи, а також усім, хто усвідомлює її суспільне призначення, буде вкрай складно уявити собі, щоб суди якимось чином чи способом зазіхали на незалежність

органів законодавчої або виконавчої влади. Таких випадків ми просто не знаємо.

Зворотну ж ситуацію уявити цілком реально, і, на жаль, не тільки уявити. Якщо для юристів незалежність судів це, насамперед, — безцінна цінність, то, наприклад, цілком ймовірно, що фінансисти або економісти висловлять готовність оперативно підрахувати її питому вагу у державному бюджеті країни.

Незалежність суду є загально-визнаною з позицій міжнародного права, зокрема:

— згідно з Основними засадами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада і 13 грудня 1985 р., на кожну державу-члена ООН покладатиметься зобов'язання виділяти відповідні кошти, що дадуть змогу судовим органам цих країн належним чином виконувати свої функції. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її (пункти 1, 7);

— відповідно до ратифікованої Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) серед засобів захисту прав і свобод людини і громадянина особлива роль належить незалежному і неупередженому суду (п. 1 ст. 6);

— виконавча та законодавча влада повинні забезпечити, щоб судді були незалежними і щоб не вживалися заходи, які можуть поставити під загрозу незалежність суддів (п. «b» ч. 2 принципу 1 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № (94)12 від 13 жовтня 1994 р. «Незалежність, дієвість та роль суддів»).

Таким чином, незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави.

В Україні незалежність суддів є конституційним принципом організації та функціонування судів.

Гарантії незалежності і недоторканності суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією

та законами України, профільний з яких — Закон «Про судоустрій і статус суддів». Такими гарантіями, зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, призначення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; неприпустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд чи суддів у будь-який спосіб, заборона неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування.

Разом з цим реалії життя такі, що незалежність судової влади навряд чи можливо автоматично убезпечити від різного роду посягань. Враховуючи те, що незалежність — явище багатогранне, має різні складові, то і форми спроб її обмеження або втручання можуть бути надзвичайно різними — від політичних, законодавчих, фінансових і т.д. до впливу на окремо взятого суддю або склад суду у зв'язку з розглядом ним конкретної справи.

Як свідчить практика, ризик того, що незалежність суду стане об'єктом посягання з-поза меж країни, є, як кажуть математики, максимально наближеним до нуля. Це головним чином — внутрішньо-державні процеси, не в останню чергу зумовлені рівнем правової культури в суспільстві.

Варто відзначити актуальність для України цієї «внутрішньої проблеми».

Незалежність суду, безумовно, дуже важлива для тих, хто одного разу звертається до суду. Але спроби впливати на неї насамперед відчують на собі судді. Тому не дивно, що в подібній ситуації органи судової влади не можуть дозволити собі чекати, поки громадська думка «дозріє» або несвідомі чиновники «одумаются».

Хочу особливо підкреслити, що Верховний Суд України, активно використовуючи надані йому Конституцією та законом повноваження, завжди був і залишається вартим незалежності органів судової влади.

Серед конкретних кроків, зроблених Верховним Судом України в цьому напрямі, необхідно відзначити такі.

З огляду на те, що свого часу факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного і відвертого характеру, зокрема, при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів, було прийнято постанову Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади».

У цій постанові, зокрема, було звернуто увагу судів і суддів на те, що у своїй діяльності завжди необхідно: керуватися виключно Конституцією та законами України; не піддаватися протиправному впливу посадових осіб органів державної влади, суб'єктів політичної діяльності, які допускають безкарне втручання у вирішення судових справ, що завдає істотної шкоди демократичному конституційному ладу, правам і свободам людини, інтересам суспільства та держави; здійснювати належне правове реагування на факти протиправного тиску і втручання.

До прийняття зазначеної постанови діяла постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 4 «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів». Це свідчить про те, що питання незалежності судової влади завжди перебувають у полі зору найвищого судового органу України.

Крім того, з метою подолання системних проблем законодавчого характеру Верховний Суд України направив ряд конституційних подань до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції окремих положень законів. Думаю, про що йдеться, вам відомо і перераховувати їх немає необхідності (зокрема, це і подання про Державний бюджет України

на 1999 р., 2000 р., 2001 р., 2004 р., 2007 р., 2008 р.).

Верховний Суд України також вносив конституційні подання про офіційне тлумачення:

— ст. 86 Конституції та статей 12, 19 Закону «Про статус народного депутата України» (народний депутат України не має права звертатися з вимогами або пропозиціями до судів, до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ, 19 травня 1999 р., № 4-рп/99);

— частин 1, 2 ст. 126 Конституції та ч. 2 ст. 13 Закону «Про статус суддів» (незалежність суддів є невід'ємною складовою статусу суддів; вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону; окреслено ряд основних принципів забезпечення незалежності суддів; підкреслена неприпустимість зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів; заборону впливу на суддів у будь-який спосіб роз'яснено як забезпечення незалежності суддів у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя і навіть як заборону будь-яких дій щодо суддів незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення, 1 грудня 2004 р., № 19-рп/2004).

Підсумовуючи, зазначу, що аналіз практики звернень Верховного Суду України до органу конституційної юрисдикції з приводу неконституційності окремих положень законів свідчить про таке.

З одного боку, це дуже ефективний засіб припинення посягань законодавця на незалежність судової влади, оскільки визнані невідповідними Конституції акти або їх окремі положення втрачають свою чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом України.

З іншого боку, про таку ефективність можна говорити тільки

щодо актів, що мають необмежений термін дії. Як убачається з викладеного вище, парламент України надзвичайно легко обходить обов'язковість рішень Конституційного Суду України, формально її не порушуючи, — «потрібні» законодавцю норми закладаються в закон про бюджет, який діє всього один рік. Це яскравий приклад ситуації, за якої рівень правової грамотності діаметрально протилежний рівню правової культури.

«Жарти» з незалежністю суду є неприпустимими. Про це яскраво свідчить одне з останніх рішень Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) — від 6 жовтня 2011 р. у справі «Агрокомплекс» проти України».

Втручання органів влади у судовий процес зумовило визнання зазначеним судом факту порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції. ЄСПЛ визнав, що заявник втратив своє майно (у вигляді поставленої за договором нафти вартістю 216 млн доларів США) на значну суму і така втрата пов'язана з порушенням державою права на мирне володіння майном. Зважаючи на рекордну для України заявлену суму справедливої сатисфакції — 179 млн 119 тис. 430 євро, ЄСПЛ виділив цю вимогу в окреме провадження та надав заявнику і державі тримісячний строк для мирного врегулювання.

Ми з вами чітко усвідомлюємо, що незалежний суд є однією з основ цивілізованого демократичного суспільства, найголовнішою гарантією дії принципу верховенства права, надійного і справедливого захисту визначених Конституцією України соціальних цінностей, захисту правопорядку в державі.

На завершення хочу побажати, щоб цю істину зрозуміли представники всіх без винятку органів державної влади.

Оскільки державна влада в Україні єдина, то й наші зусилля мають бути спільними та одночасними і жодним чином не нагадувати поведінку героїв відомої байки І. Крилова про лебедя, рака та щуку.

Дякую за увагу і сподіваюся на нашу подальшу плідну співпрацю!

На зборах суддів Верховного Суду України

14 листопада 2011 року на зборах суддів Верховного Суду України було прийнято рішення з приводу ситуації, що склалася у зв'язку з поширенням заступником Генерального прокурора України, членом Вищої ради юстиції М. Гаврилюком інформації щодо порушення судьями Верховного Суду України присяги судді під час розгляду окремих кримінальних справ. Окрім взяття до відома інформації з цього приводу судді Верховного Суду України Петра Пилипчука було затверджено тексти звернень зборів суддів цього Суду до Генерального прокурора України та Вищої ради юстиції, які оприлюднені на офіційному веб-сайті Суду. Пропонуємо Вашій увазі текст рішення зборів.

Про ситуацію, що склалася у зв'язку з поширенням заступником Генерального прокурора України, членом Вищої ради юстиції М. Гаврилюком інформації щодо порушення судьями Верховного Суду України присяги судді під час розгляду окремих кримінальних справ

*Рішення зборів суддів Верховного Суду України
від 14 листопада 2011 року*

Заслухавши та обговоривши інформацію судді Верховного Суду України П.П. Пилипчука про ситуацію, яка склалася у зв'язку з поширенням заступником Генерального прокурора України М. Гаврилюком інформації щодо порушення судьями Верховного Суду України присяги судді під час розгляду окремих кримінальних справ, збори суддів Верховного Суду України вважають за необхідне констатувати.

7 листопада 2011 року заступник Генерального прокурора України, член Вищої ради юстиції М. Гаврилюк провів брифінг, на якому зробив публічну заяву про те, що за наявною в нього інформацією до Вищої ради юстиції надійшли звернення від народних депутатів України, в яких містяться дані про порушення присяги судьями Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України. М. Гаврилюк зазначив, що судді Верховного Суду України «змінити вироки 15 особам, що вчинили вкрай небезпечні для суспільства насильницькі злочини з корисливих мотивів (вбивства, зґвалтування). Абсолютно необґрунтовано та незаконно судді змінили злочинцям покарання з довічного позбавлення волі на строк 15 років». Крім того, М. Гаврилюк вказав на можливість звільнення суддів Верховного Суду України, причетних до прийняття зазначених судових рішень, з посади за порушення присяги судді і притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Правова оцінка М. Гаврилюком як заступником Генерального прокурора України та членом Вищої ради юстиції обґрунтованості та законності судових рішень Верховного Суду України, його висловлювання щодо

порушення судьями Верховного Суду України закону, зроблені до проведення в установленому законом порядку перевірки зазначених звернень народних депутатів України (тобто за відсутності будь-яких правових підстав), є порушенням визначених Конституцією, законами України та міжнародно-правовими актами гарантій незалежності суддівської діяльності, проявом незаконного втручання у здійснення правосуддя судьями Верховного Суду України, неправомірного впливу на них у зв'язку з виконанням професійних обов'язків.

Відповідно до частини першої статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Частинами першою та другою статті 126 Основного Закону України передбачено, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Основними елементами незалежності суддів відповідно до частини четвертої статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є, зокрема, особливий порядок їх притягнення до дисциплінарної відповідальності, а також визначення відповідальності за прояви неповаги до суду або суддів. Згідно з частиною другою статті 83 цього Закону навіть скасування або зміна судового рішення (що не мало місця із судовими рішеннями, про які заявив на брифінгу заступник Генерального прокурора України, член Вищої ради юстиції М. Гаврилюк) не може тягнути дисциплінарної

відповідальності судді, який брав участь в його ухваленні, крім випадків, коли порушення було допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків.

Тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, що поставлено в провину суддям Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України М. Гаврилюком, згідно з Рекомендацією CM/Res (2010)12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухваленою 17 листопада 2010 року на 1098 засіданні заступників міністрів, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості. Разом з тим, розгляд зазначених справ суддями Верховного Суду України здійснювався виключно на підставі чинного законодавства і за відсутності умисного порушення ними норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків.

Як визначив Комітет міністрів Ради Європи у пункті 69 згаданої Рекомендації, дисциплінарне провадження щодо судді може бути ініційоване, якщо суддя не виконав свої обов'язки ефективно та належним чином. Такі провадження повинен проводити незалежний орган влади або суд із наданням гарантій справедливого судового розгляду і права на оскарження рішення та покарання. Дисциплінарні санкції мають бути пропорційними.

Конституція України (частина перша статті 34) гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань. Разом із тим, реалізацію цього права може бути обмежено в інтересах підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Натомість допущені на брифінгу 7 листопада 2011 року оцінки та висловлювання щодо правомірності рішень Верховного Суду України членом колегіального органу, покликаного якраз гарантувати незалежність та неупередженість суддів, М. Гаврилюком є такими, що завдають шкоди авторитету Верховного Суду України, дискредитують найвищий судовий орган держави, порушують правові засади діяльності Генеральної прокуратури України та Вищої ради юстиції.

Коментуючи рішення судів, виконавча та законодавча влада відповідно до пункту 18 Рекомендації CM/Res (2010)12 Комітету міністрів Ради Європи мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї. Їм також слід уникати дій, які можуть поставити під сумнів їхнє бажання виконувати рішення суддів, за винятком випадків, коли вони мають намір подати апеляцію.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні,

крім випадків, установлених законом (частина друга статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Зобов'язання суддів надавати пояснення щодо суті справ, які перебували у їх провадженні, є втручанням у конституційно і законодавчо визначені гарантії незалежності суддів.

Пунктами 3 і 4 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, встановлено, що судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами.

Підпунктом «d» пункту 2 принципу 1 Рекомендації № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 року, визначено, що судді повинні приймати свої рішення цілком незалежно і мати змогу діяти без обмежень, без неправомочного впливу, підбурення, тиску, погроз, неправомочного прямого чи непрямого втручання, незалежно з чийого боку та з яких мотивів воно б не здійснювалось. У законі мають бути передбачені санкції проти осіб, які намагаються у такий спосіб впливати на суддів. Судді мають бути цілком вільними у винесенні неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, покладатись на своє внутрішнє переконання, власне тлумачення фактів та чинне законодавство. Судді не зобов'язані давати звіт щодо справ, які знаходяться в їх провадженні, ніякій особі, яка не належить до системи судової влади.

Враховуючи вищенаведене, а також положення пунктів 5 і 6 частини четвертої статті 47, керуючись частинами четвертою та шостою статті 116 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», збори суддів Верховного Суду України **вирішили:**

1. Інформацію судді Верховного Суду України П.П. Пилипчука про ситуацію, що склалася у зв'язку з поширенням заступником Генерального прокурора України М. Гаврилюком інформації про порушення суддями Верховного Суду України присяги судді під час розгляду окремих кримінальних справ взяти до відома.

2. Затвердити тексти звернень зборів суддів Верховного Суду України до Генерального прокурора України та Вищої ради юстиції (додаються).

3. Звернутися до Ради суддів України з проханням вжити передбачених законом заходів до забезпечення незалежності суддів Верховного Суду України.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

У ст. 33 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»¹ встановлено зобов'язання учасника дорожньо-транспортної пригоди повідомити страховика про дорожньо-транспортну пригоду. У разі невиконання страхувальником цього обов'язку він позбавляється права на відшкодування шкоди за його винні дії страховиком у порядку, передбаченому ст. 1194 ЦК України

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 24 грудня 2010 р.
(в и т я г)

У грудні 2009 р. І.І. та І.Д. звернулися до суду з позовом до Є., закритого акціонерного товариства «Фінансова група «Страхові традиції» (далі — ЗАТ, страхова компанія) і Моторного (транспортного) страхового бюро України (далі — МТСБУ) про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Позивачі послалися на те, що 25 серпня 2009 р. сталася дорожньо-транспортна пригода (далі — ДТП) за участю автомобіля «Шевроле Авео» під керуванням І.І. та автомобіля «Хонда» під керуванням Є., якого Красноградський районний суд Харківської області постановою від 23 вересня 2009 р. визнав винним у вчиненні адміністративного правопорушення.

Внаслідок ДТП автомобіль «Шевроле Авео», який на праві власності належить І.Д., був пошкоджений. Вартість відновлювального ремонту автомобіля згідно з висновком експертного товарознавчого дослідження становить 6 тис. 331 грн 1 коп.

І.Д. як власник автомобіля, крім майнової шкоди, просив стягнути з відповідача витрати за проведення експертизи в сумі 510 грн 67 коп., поштові витрати в сумі 26 грн 96 коп., витрати, пов'язані з доставкою автомобіля до місця проведення експертного дослідження, в сумі 100 грн та 500 грн моральної шкоди.

І.І. як безпосередній учасник ДТП просив про відшкодування завданої йому моральної шкоди в розмірі 1 тис. 500 грн і витрат на

пов'язані із цією справою поїздки до м. Краснограда — 42 грн 34 коп.

Відповідач Є., не заперечуючи своєї вини в цій ДТП, зазначив, що завдану майнову шкоду має відшкодувати ЗАТ — страхова компанія, з якою він уклав договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну майну третіх осіб під час експлуатації належного йому транспортного засобу. Хоча ця страхова компанія й перебуває в стані припинення діяльності, однак ще не ліквідована, а в разі недостатності коштів та майна страховика — учасника МТСБУ — для виконання його зобов'язань за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності шкоду повинно відшкодувати це страхове бюро.

Красноградський районний суд Харківської області рішенням від 9 червня 2010 р. позов І.І. та І.Д. задовольнив частково: стягнув з Є. на користь позивачів завдану матеріальну й моральну шкоду.

Апеляційний суд Харківської області ухвалою від 25 серпня 2010 р. це рішення Красноградського районного суду Харківської області залишив без змін.

Суддя Верховного Суду України ухвалою від 28 вересня 2010 р. у відкритті касаційного провадження у справі за касаційною скаргою Є. на рішення Красноградського районного суду Харківської області від 9 червня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 25 серпня 2010 р. відмовив на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК.

¹У редакції Закону, чинній на час розгляду справи в суді.

У заяві про перегляд ухвали судді Верховного Суду України від 28 вересня 2010 р. з підстав, передбачених у п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, Є., пославшись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції до спірних правовідносин положень ст. 1194 ЦК, просив скасувати судові рішення.

На обґрунтування заяви додано ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 січня 2006 р., в якій при перегляді справи в касаційному порядку встановлено, що на час ДТП, що сталася з вини особи, яка застрахувала свою цивільно-правову відповідальність власників наземних транспортних засобів у страховій компанії АТ «Українська пожежна страхова компанія», відповідальність за матеріальну та моральну шкоду в межах страхової суми за особу, яка застрахувала свою цивільно-правову відповідальність, покладено на страховика (зазначену страхову компанію) на підставі положень ст. 1194 ЦК.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представника МТСБУ, перевіrivши наведені в заяві доводи, Верховний Суд України не знайшов підстав для її задоволення, оскільки обставини, на які послався заявник як на підставу для перегляду ухваленого рішення, не підтвердилися.

Так, покладаючи обов'язок відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану внаслідок ДТП, на винну особу — Є., який уклав зі страховиком договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну майну третіх осіб під час експлуатації автомобіля, яким він керував під час ДТП, суд виходив із того, що ЗАТ ще до настання страхового випадку, а саме 4 серпня 2009 р., рішенням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України позбавлена ліцензії на здійснення страхової діяльності, а пізніше — за рішенням зборів акціонерів цієї компанії припинила свою діяльність з подальшою ліквідацією. Крім того, відповідач на порушення ст. 33 Закону від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон) у встановлений законом і договором триденний строк не повідомив страхову компанію про страховий випадок та не надав суду доказів про направлення такого повідомлення, що позбавило його права вимагати застосування положення ст. 1194 ЦК й покладення на страховика обов'язку відшкодувати за нього шкоду.

Верховний Суд України погоджується з висновками судів, зокрема суду касаційної інстанції, про те, що в разі невиконання страхувальником обов'язку, передбаченого у ст. 33 Закону, він позбавляється права на відшкодування шкоди за його винні дії страховиком у порядку, передбаченому ст. 1194 ЦК.

Так, у ст. 3 Закону зазначено, що обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та (або) майну потерпілих внаслідок ДТП та захисту майнових інтересів страхувальників.

У п. 22.1 ст. 22 Закону встановлено правило, згідно з яким при настанні страхового випадку страховик відповідно до лімітів відповідальності страховика відшкодовує у встановленому цим Законом порядку оцінену шкоду, яка була заподіяна у результаті ДТП життю, здоров'ю, майну третьої особи, а в ст. 33 — зобов'язання учасника ДТП повідомити страховика про ДТП. Зокрема, в підпункті 33.1.2 п. 33.1 цієї статті Закону застережено, що учасник ДТП зобов'язаний вжити заходів для невідкладного, але не пізніше трьох робочих днів, повідомлення страховика, з яким було укладено договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, або, у випадках, передбачених цим Законом, МТСБУ про настання ДТП.

Якщо зазначені особи з поважних причин не мали змоги виконати зазначені дії, вони мають підтвердити це документально (абз. 2 підпункту 33.1.2 п. 33.1 ст. 33 Закону).

Цих умов договору та Закону, як установили суди, Є. не виконав, що позбавило його права на відшкодування шкоди за його винні дії страховиком на підставі ст. 1194 ЦК.

В ухвалі колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 січня 2006 р. наведено інше за змістом судового рішення, ніж у цій справі, тому неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах немає.

До того ж висновки судів, з якими погодився суд касаційної інстанції, про відсутність підстав для покладення відповідальності на страховика за винні дії страхувальника в разі невиконання ним умов договору страхування відповідають застосованим до спірних правовідносин нормам матеріального права.

Керуючись статтями 360², 360³, 360⁵ ЦПК, Верховний Суд України у задоволенні заяви Є. відмовив.

Згідно з ч. 3 ст. 99 ЦК України члени виконавчого органу господарського товариства можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов'язків.

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 січня 2010 р. № 1-рп/2010 у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення ч. 3 ст. 99 ЦК України роз'яснив, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а корпоративних правовідносин, що виникають між товариством і особами, яким довірено повноваження з управління ним. У зв'язку з цим «усунення» відповідно до ч. 3 ст. 99 ЦК України є дією уповноваженого органу товариства, спрямованою на унеможливлення здійснювати членом його виконавчого органу в межах корпоративних відносин з товариством повноважень у сфері управлінської діяльності.

Підставою для позову особи було визнання незаконним рішення загальних зборів акціонерів про відкликання (звільнення) з посади голови правління товариства через недотримання вимог законодавства та установчих документів під час скликання і проведення загальних зборів господарського товариства, що є порушенням прав учасника (акціонера) на управління товариством, а не трудових прав керівника товариства, тому спір у цій частині за своєю правовою природою та правовими наслідками належить до корпоративних спорів і підлягає вирішенню господарськими судами

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 15 вересня 2010 р.
(в и т я з)*

У вересні 2009 р. К. звернувся до суду із позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Одеський реєстраційний центр «Дюк» (далі — ТОВ), Фонду державного майна України (далі — Фонд), регіонального відділення Фонду в Одеській області, акціонерного товариства «Машинобудівне виробниче об'єднання «Оріон» (далі — АТ) про визнання незаконним і скасування рішення загальних зборів АТ, оформленого протоколом від 31 серпня — 1 вересня 2009 р. № 1/9 (далі — рішення зборів), наказу Фонду від 3 вересня 2009 р. № 1410 (далі — наказ № 1410) та про поновлення на роботі.

Свої вимоги позивач мотивував тим, що рішенням зборів його незаконно відкликано (звільнено) з посади голови правління АТ та обрано на цю посаду В. На підставі цього рішення Фонд видав наказ № 1410 про звільнення його з посади голови правління зазначеного товариства і визнав таким, що втратив чинність укладений з ним контракт від 10 листопада 2008 р. № 668 (далі — контракт № 668). Загальні збори акціонерів АТ від 31 серп-

ня — 1 вересня 2009 р. були скликані та проведені з порушенням вимог статей 36, 47, 52 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» (далі — Закон), а саме: за ініціативою ТОВ, яке не є ні акціонером, ні реєстроутримувачем товариства; жодний з акціонерів проведення зборів не ініціював; немає реєстру акціонерів товариства; члени правління АТ й він як голова правління не мали можливості бути присутніми на зборах і звітувати перед акціонерами; законних підстав для його звільнення не було. Рішення зборів К. просив визнати незаконним і поновити його на посаді голови правління.

Малиновський районний суд м. Одеси рішенням від 3 березня 2010 р. у задоволенні позовних вимог К. відмовив.

Апеляційний суд Одеської області рішенням від 21 травня 2010 р. скасував це рішення районного суду та ухвалив нове рішення про задоволення позовних вимог частково. Визнано незаконним і скасовано рішення зборів щодо відкликання (звільнення) та обрання (призначення) голови

і членів правління товариства. Скасовано наказ № 1410. Поновлено К. на роботі на посаді голови правління АТ. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

У касаційній скарзі ТОВ, до якої приєдналося АТ, пославшись на порушення апеляційним судом норм матеріального й процесуального права, просило рішення апеляційного суду скасувати та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

К. звернувся до Верховного Суду України з клопотанням про скасування ухвали Верховного Суду України від 2 липня 2010 р. в частині зупинення виконання рішення Апеляційного суду Одеської області від 21 травня 2010 р.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Ухвалюючи рішення у справі, суди першої та апеляційної інстанцій виходили з того, що справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

З таким висновком судів повністю погодитися не можна.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Згідно з ч. 3 ст. 99 ЦК члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов'язків.

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 січня 2010 р. № 1-рп/2010 у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення ч. 3 ст. 99 ЦК роз'яснив, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а корпоративних правовідносин, що

виникають між товариством і особами, яким надано повноваження з управління ним. У зв'язку з цим «усунення» відповідно до ч. 3 ст. 99 ЦК є дією уповноваженого органу товариства, спрямованою на унеможливлення здійснювати членом його виконавчого органу в межах корпоративних відносин з товариством повноважень у сфері управлінської діяльності.

Суд установив, що АТ — це акціонерне товариство з часткою держави у статутному фонді 50 % + 1 акція. Відповідно до ст. 36 Закону, ст. 99 ЦК, п. 8.2.4 статуту АТ обрання та усунення від виконання своїх обов'язків голови правління належить до компетенції загальних зборів. 10 листопада 2008 р. між К., який є акціонером АТ, і Фондом було укладено контракт № 668 зі строком дії до 10 листопада 2011 р., п. 6.3 якого передбачено можливість його дострокового розірвання зі звільненням керівника за рішенням загальних зборів товариства.

Оскільки підставою для подання позову К. вказав недотримання вимог законодавства та установчих документів під час скликання і проведення загальних зборів господарського товариства, що є порушенням прав учасника (акціонера) на управління товариством, а не трудових прав керівника товариства, то спір у цій частині за своєю правовою природою та правовими наслідками належить до корпоративних спорів і підлягає вирішенню господарськими судами.

З огляду на те, що корпоративні спори відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК підвідомчі господарським судам, а суди на зазначене уваги не звернули та помилково розглянули справу за правилами цивільного судочинства, ухвалені в справі судові рішення у частині визнання незаконним та скасування рішення загальних зборів акціонерів акціонерного товариства згідно з п. 1 ч. 1 ст. 205 та ч. 1 ст. 340 ЦПК підлягають скасуванню із закриттям провадження у справі.

За положеннями ч. 3 ст. 21 КЗпП контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін.

Відповідно до п. 6.3 контракту № 668 керівник може бути звільнений з посади, а цей контракт розірваний з ініціативи вищого органу товариства до закінчення строку його дії, зокрема за рішенням загальних зборів товариства.

Проте, вирішуючи спір у частині вимог К. про поновлення на посаді голови правління товари-

ства, апеляційний суд на зазначені обставини й вимоги ч. 3 ст. 21 КЗпП уваги не звернув і зробив помилковий висновок про порушення вимог статей 40, 41 КЗпП при його звільненні.

Відмовляючи в задоволенні позову К. в частині визнання незаконним наказу № 1410 та поновлення на посаді голови правління товариства, суд першої інстанції правильно виходив із того, що за п. 6.3 контракту № 668 рішення зборів акціонерів є самостійною підставою для розірвання контракту з головою правління товариства К.

Рішення суду першої інстанції в цій частині відповідає нормам матеріального та процесуального права, а тому касаційну скаргу необхідно задовольнити й залишити рішення районного суду в силі.

З огляду на викладене клопотання К. про скасування ухвали Верховного Суду України від 2 липня 2010 р. в частині зупинення виконання

рішення Апеляційного суду Одеської області від 21 травня 2010 р. задоволенню не підлягає.

Керуючись статтями 335, 336, 339, ч. 1 ст. 340 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу ТОВ, до якої приєдналося АТ, задовольнила частково: рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 3 березня 2010 р. та рішення Апеляційного суду Одеської області від 21 травня 2010 р. у частині вимог К. про визнання незаконним і скасування рішення зборів скасувала, провадження у справі в цій частині закрила; рішення Апеляційного суду Одеської області від 21 травня 2010 р. в частині позову К. про визнання незаконним наказу Фонду та поновлення на роботі скасувала, а рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 3 березня 2010 р. про відмову в задоволенні цих вимог залишила без змін.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

У суб'єктів господарювання не було об'єктивної можливості дотримати вимог Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» у частині використання гральних автоматів, які переведені у фіскальний режим роботи. Тому притягнення їх до відповідальності за використання гральних автоматів, у яких не реалізовані фіскальні функції, можливе лише з моменту включення до Державного реєстру комп'ютерно-касової системи «Фіскал», тобто з 1 липня 2008 р.

ПОСТАНОВА Іменем України

6 червня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Світ розваг» (далі — ТОВ) до спеціалізованої державної податкової інспекції по роботі з великими платниками податків у м. Харкові (далі — СДПІ), Державної податкової адміністрації у Харківській області (далі — ДПА) про визнання незаконним рішення, **в с т а н о в и в:**

У січні 2008 р. ТОВ звернулося до суду з позовом, в якому просило скасувати рішення СДПІ від 25 липня 2007 р. № 0000580849 про застосування штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 250 грн на підставі п. 1 ст. 17 Закону від 6 липня 1995 р. № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (далі — Закон) у зв'язку з непроведенням розрахункової операції через реєстратор розрахункових опера-

цій (далі — РРО) з роздрукуванням відповідного розрахункового документа та невидачею розрахункового документа.

На обґрунтування позову ТОВ послалося на те, що відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. № 121 «Про терміни переведення суб'єктів підприємницької діяльності на облік розрахункових операцій у готівковій та безготівковій формі із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій» (далі — постанова КМУ № 121) Міністерство промислової політики України (далі — Мінпромполітики) було зобов'язане забезпечити в термін до 31 грудня 2006 р. організацію розроблення автоматів з продажу товарів (послуг), які відповідатимуть встановленим вимогам, а також запам'ятовуючих пристроїв (фіскальної пам'яті) для оснащення автоматів, що вже діють. Однак на момент здійснення перевірки ТОВ Мінпромполітики цього обов'язку не виконало.

* Публікується повний текст судових рішень з незначною редакційною правкою.

Харківський окружний адміністративний суд постановою від 10 липня 2008 р., залишеною без змін ухвалами Харківського апеляційного адміністративного суду від 11 листопада 2008 р. та Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2010 р., позов задовольнив: визнав недійсним рішення СДПІ від 25 липня 2007 р. № 0000580849 про застосування штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 250 грн.

Приймаючи рішення, суд першої інстанції, з яким погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, виходив із того, що на момент виникнення спірних правовідносин не були розроблені автомати з продажу товарів (послуг), які відповідають встановленим вимогам ст. 2 Закону, а також не розроблені запам'ятовуючі пристрої (фіскальної пам'яті) для оснащення автоматів, що вже діють. ТОВ здійснює діяльність, яка не заборонена Законом, та відповідає всім вимогам чинного законодавства.

У заяві про перегляд судового рішення Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, ДПА просила скасувати ухвалу суду касаційної інстанції та направити справу на новий касаційний розгляд.

На обґрунтування зазначеного заявник додав постанову Вищого адміністративного суду України від 24 лютого 2011 р., в якій, на його думку, по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано одні й ті самі норми матеріального права.

Заява про перегляд оскаржуваного рішення Вищого адміністративного суду України не підлягає задоволенню з таких підстав.

Вищий адміністративний суд України, допускаючи справу до провадження Верховного Суду України, виходив із того, що в доданій до заяви ДПА постанові касаційного суду по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано п. 6 додатка до постанови КМУ № 121.

У справі, рішення касаційного суду від 24 лютого 2011 р. в якій додано до заяви, цей суд дійшов висновку про відсутність підстав для звільнення ТОВ від застосування до нього штрафних (фінансових) санкцій за порушення п. 1 ст. 3 Закону, оскільки на час проведення перевірки настав установлений постановою КМУ № 121 термін застосування РРО при наданні послуг із використанням гральних автоматів.

У справі ж, що розглядається, Вищий адміністративний суд України виходив із того, що на час виникнення спірних правовідносин Мінпромполітики не виконало покладеного на нього постановою КМУ № 121 обов'язку щодо розроблення запам'ятовуючих пристроїв (фіскальної

пам'яті) для оснащення автоматів, що вже діють, тому у ТОВ не було можливості дотримати вимог пунктів 1, 2 ст. 3 Закону. Отже, в діях ТОВ відсутній склад відповідного правопорушення.

Аналіз наведених судових рішень суду касаційної інстанції дає підстави вважати, що він неоднаково застосував зазначені норми права, при цьому у справі, що розглядається, — правильно.

Так, п. 6 додатка до постанови КМУ № 121 встановлено строк переведення суб'єктів господарювання залежно від форм та умов їх діяльності на розрахунки із застосуванням РРО. Для суб'єктів підприємницької діяльності, які працювали у сфері грального бізнесу із використанням гральних автоматів, було встановлено термін до 31 грудня 2006 р.

Водночас згідно зі ст. 12 Закону на території України дозволяється реалізовувати та застосовувати лише ті РРО вітчизняного та іноземного виробництва, які включені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій (далі — Держреєстр) та конструкція і програмне забезпечення яких відповідає конструкторсько-технологічній та програмній документації виробника.

Відповідно до п. 2 постанови КМУ № 121 на Мінпромполітики було покладено обов'язок забезпечити організацію розроблення автоматів з продажу товарів (послуг), які відповідатимуть зазначеним вимогам, а також запам'ятовуючих пристроїв (фіскальної пам'яті) для оснащення автоматів, що вже діють.

Наказом Державної податкової адміністрації України від 1 липня 2008 р. № 430 «Про затвердження Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій у новій редакції» до Держреєстру було включено комп'ютерно-касову систему «Фіскал», яка призначена для фіскалізації гральних автоматів, автоматизації збору, обліку і контролю даних про функціонування залів гральних автоматів.

За таких обставин до зазначеної дати у суб'єктів господарювання не було об'єктивної можливості дотримати вимог Закону у частині використання гральних автоматів, які переведені у фіскальний режим роботи. Тому притягнення їх до відповідальності за використання гральних автоматів, у яких не реалізовані фіскальні функції, можливе лише з моменту включення до Держреєстру комп'ютерно-касової системи «Фіскал», тобто з 1 липня 2008 р.

У справі, що розглядається, суди встановили, що перевірку було проведено 9 липня 2007 р., тобто до дати реєстрації зазначеної

комп'ютерно-касової системи, отже, склад правопорушення в діях ТОВ відсутній.

Враховуючи наведене, Вищий адміністративний суд України у справі, що розглядається, правильно застосував норми матеріального права.

Згідно з ч. 1 ст. 244 КАС Верховний Суд України відмовляє у задоволенні заяви, якщо

обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися.

Керуючись статтями 241, 242, 244 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в**:

У задоволенні заяви ДПА відмовити.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Дії санітарно-епідеміологічної станції з нарахування в період з 1 грудня 2005 р. по 10 травня 2006 р. ПДВ у розмірі 20 % на фіксовані тарифи, затверджені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження тарифів (прейскурантів) на роботи і послуги, що виконуються і надаються за плату установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби» за надані послуги і виконані роботи не узгоджувалися з вимогами чинного на той час законодавства. Відповідно до ст. 35 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» Кабінет Міністрів України зазначеною постановою (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) затвердив тарифи (прейскуранти) на роботи та послуги, що виконуються і надаються за плату установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби, які вже включали ПДВ

ПОСТАНОВА Іменем України

23 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження заяву державного закладу «Полтавська обласна санітарно-епідеміологічна станція» (далі — СЕС) про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого адміністративного суду України від 24 лютого 2011 р. у справі за позовом Державної інспекції з контролю за цінами в Полтавській області (далі — Інспекція) до СЕС про стягнення економічних санкцій, **в с т а н о в и в**:

У січні 2007 р. Інспекція звернулася до Господарського суду Полтавської області з позовом про стягнення з відповідача 472 тис. 687 грн 80 коп. економічних санкцій за порушення фінансової дисципліни (з яких 157 тис. 562 грн 60 коп. — необґрунтовано одержана виручка та 315 тис. 125 грн 20 коп. — штраф у двократному розмірі від суми необґрунтовано одержаної виручки).

Господарський суд Полтавської області постановою від 20 травня 2009 р., залишеною без змін Харківським апеляційним адміністративним судом ухвалою від 6 квітня 2010 р., позов задовольнив.

Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 24 лютого 2011 р. зазначені рішення судів попередніх інстанцій залишені без змін.

У заяві про перегляд ухвали суду касаційної інстанції з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, СЕС, пославшись на неоднакове застосу-

вання положень постанови Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2003 р. № 1351 «Про затвердження тарифів (прейскурантів) на роботи і послуги, що виконуються і надаються за плату установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби» (далі — постанова КМУ № 1351) щодо порядку нарахування ПДВ на платні послуги, просив ухвалу Вищого адміністративного суду від 24 лютого 2011 р. скасувати, справу передати на новий розгляд до цього суду. На підтвердження неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї ж норми права, відповідач надав ухвалу Вищого адміністративного суду України від 27 червня 2007 р. у справі з аналогічного предмета спору між тими ж сторонами та постанову Верховного Суду України від 30 березня 2004 р. у справі № 4/603 за позовом Керченського морського торговельного порту до акціонерної судноплавної компанії «Укррічфлот», товариства з обмеженою відповідальністю «Зовнішсервіс» про стягнення заборгованості за портовими зборами і платами.

Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 30 березня 2011 р. справу було допущено для перегляду Верховним Судом України.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, Верховний Суд України дійшов висновку про відсутність підстав для її задоволення, виходячи з такого.

Статтею 6 Закону від 3 грудня 1990 р. № 507-ХІІ «Про ціни та ціноутворення» передбачено, що в народному господарстві застосовуються вільні ціни і тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи. Відповідно до ст. 7 цього Закону вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, по яких здійснюється державне регулювання цін і тарифів.

Відповідно до п. 4.1 ст. 4 Закону від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) база оподаткування операцій з поставки товарів (послуг) визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, визначеної за вільними цінами, але не нижче за звичайні ціни, з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків та зборів (обов'язкових платежів), згідно із законами України з питань оподаткування (за винятком податку на додану вартість, а також збору на обов'язкове державне пенсійне страхування на послуги стільникового рухомого зв'язку, що включаються до ціни товарів (послуг)).

Як встановили суди попередніх інстанцій, відповідач у період з 1 грудня 2005 р. по

10 травня 2006 р. нараховував ПДВ у розмірі 20 % на фіксовані тарифи, затверджені постановою КМУ № 1351 за надані послуги і виконаві роботи.

Зазначені дії відповідача не узгоджувалися з вимогами чинного на той час законодавства, оскільки відповідно до ст. 35 Закону від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХІІ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», постановою КМУ № 1351 (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) було затверджено тарифи (прейскуранти) на роботи та послуги, що виконуються і надаються за плату установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби, які вже враховували ПДВ.

Беручи до уваги викладене, суд касаційної інстанції, погодившись із висновками судів попередніх інстанцій щодо обґрунтованості позовних вимог, правильно застосував положення постанови КМУ № 1351.

Керуючись ст. 244 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

У задоволенні заяви СЕС відмовити.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Висновок Вищого господарського суду України про те, що спірний іпотечний договір (з урахуванням змін і доповнень до нього) не відповідає ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про іпотеку» та є помилковим у зв'язку з тим, що забезпечення іпотекою дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі генерального договору про здійснення кредитування, що набрав чинності, і кредитних договорів, укладених у межах цього генерального договору, які є його невід'ємною частиною, не суперечить зазначеним положенням закону

ПОСТАНОВА

*Верховного Суду України від 22 листопада 2010 р.
(в и т я г)*

У вересні 2009 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Харків-Петрол» (далі — ТОВ-1) звернулося до Господарського суду м. Києва з позовною заявою до товариства з обмеженою відповідальністю «Український промисловий банк» (далі — Банк) про визнання недійсним іпотечно-го договору від 22 червня 2007 р. № 190/Зіп-07-1 (далі — іпотечний договір) і договорів від 30 липня 2008 р. та 25 грудня 2008 р. про внесення змін

і доповнень до іпотечного договору та усунення перешкод у здійсненні права власності щодо нерухомого майна, переданого в іпотеку у зв'язку з недодержанням сторонами при вчиненні спірного правочину вимог ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон), оскільки іпотекою забезпечувалося виконання зобов'язань за генеральним договором, який не встановлював

для сторін прав і обов'язків щодо регулювання кредитних відносин.

Господарський суд м. Києва рішенням від 7 грудня 2009 р. позов задовольнив.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 11 лютого 2010 р. зазначене рішення місцевого господарського суду скасував і в задоволенні позову відмовив.

Вищий господарський суд України постановою від 11 травня 2010 р. цю постанову суду апеляційної інстанції скасував, а рішення місцевого господарського суду залишив без змін.

У заявах про перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК, в.о. Генерального прокурора України та Банк просили постанову суду касаційної інстанції скасувати та направити справу на новий касаційний розгляд, пославшись на неоднакове застосування ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону.

Вищий господарський суд України ухвалою від 7 жовтня 2010 р. в зазначеній справі вирішив питання про її допуск до провадження для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 11 травня 2010 р.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників осіб, які беруть участь у справі, перевіrivши доводи заявників, Верховний Суд України дійшов висновку, що заяви підлягають задоволенню з огляду на таке.

Так, у справі, що розглядається, Вищий господарський суд України, скасовуючи постанову апеляційного господарського суду та погоджуючись з висновком суду першої інстанції про недійсність спірного іпотечного договору та договорів про внесення змін і доповнень до нього у зв'язку з невідповідністю вимогам закону, вважав, що такий договір укладено з порушенням вимог ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону, оскільки він не був спрямований на забезпечення дійсного зобов'язання, тому що на момент його укладення ще не було укладено кредитного договору, який встановлює конкретно визначені зобов'язання сторін з надання та повернення кредиту.

Водночас у доданих до заяв постановках Вищого господарського суду України від 23 липня 2010 р. у справах про визнання недійсними іпотечних договорів, суд касаційної інстанції вказав, що аналіз положень ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону дає підстави вважати, що оспорювані договори не суперечать цим вимогам закону, оскільки в них зазначено зміст і розмір основного зобов'язання, встановленого на підставі генерального договору, що набрав чинності,

та кредитних договорів, які є невід'ємною частиною цього генерального договору.

Вирішуючи питання про усунення неоднакового застосування зазначених норм матеріального права, Верховний Суд України виходив із такого.

Згідно зі ст. 203 ЦК зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Відповідно до ст. 573 ЦК заставою може бути забезпечено вимогу, яка може виникнути в майбутньому.

У ст. 575 ЦК іпотеку визначено як один із видів застави.

За ч. 4 ст. 3 Закону, яким регулюються іпотечні правовідносини, іпотекою може бути забезпечене виконання дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

Згідно з ч. 2 ст. 7 цього Закону в разі якщо вимога за основним зобов'язанням підлягає виконанню у грошовій формі, розмір цієї вимоги визначається на підставі іпотечного договору або договору, що обумовлює основне зобов'язання, у чітко встановленій сумі чи шляхом надання критеріїв, які дозволяють встановити розмір цієї вимоги на конкретний час протягом строку дії основного зобов'язання.

Отже, чинним законодавством встановлено, що іпотекою забезпечуються виключно реально існуючі зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

У п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону визначено істотні умови, які повинен містити договір іпотеки, якими є, зокрема, зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання та/або посилення на правочин, у якому встановлено основне зобов'язання.

Як установили господарські суди, між Банком і товариством з обмеженою відповідальністю «Транс-Омега» (далі — ТОВ-2) було укладено генеральний договір від 7 червня 2007 р. № 190-07 про здійснення кредитування та проведення інших активних банківських операцій, яким визначено загальні принципи та порядок проведення банківських операцій щодо позичальника, ліміт і строк здійснення кредитування та проведення інших активних банківських операцій, максимальний розмір відсотків за користування кредитними коштами, а також передбачено укладан-

ня в межах цього договору конкретних договорів із визначенням умов кожної з операцій.

Банк і ТОВ-2 також уклали кредитний договір від 4 червня 2008 р. на відкриття відновлювальної кредитної лінії (в національній валюті), який є невід'ємною частиною зазначеного генерального договору, за умовами якого Банк відкрив позичальнику відкличну кредитну лінію та в її межах надав кредитні кошти, визначивши конкретну суму кредитування, строк надання кредитних коштів, відсоткові ставки за користування кредитом, відповідальність сторін та інші істотні умови.

22 червня 2007 р. між Банком і ТОВ-1, яке виступило майновим поручителем ТОВ-2, укладено іпотечний договір, відповідно до умов якого забезпечувалися вимоги банку за генеральним договором та будь-якими договорами, укладеними в його межах.

30 липня 2008 р. та 25 грудня 2008 р. Банк і ТОВ-1 уклали договори про внесення змін та доповнень до іпотечного договору в частині повернення Банку кредитних коштів із фактичної заборгованості за кожним із договорів, укладеним у межах генерального договору, в розмірі встановленого ліміту до 109 млн грн та 129 млн 500 тис. грн.

В іпотечному договорі сторони визначили такі умови, як зміст і розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання, опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, а також його реєстраційні дані.

Натомість при укладенні оспорюваного іпотечного договору було дотримано всіх істотних умов, передбачених ст. 18 Закону, та забезпечено

задоволення вимоги Банку, яка могла виникнути в майбутньому за чинним генеральним договором, з урахуванням конкретних кредитних договорів, які є його невід'ємною частиною, що не суперечить положенням ч. 4 ст. 3 Закону.

З огляду на викладене висновок Вищого господарського суду України про те, що іпотечний договір з урахуванням змін і доповнень до нього не відповідає ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7, п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону, є помилковим у зв'язку з тим, що забезпечення іпотекою дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі генерального договору про здійснення кредитування, який набрав чинності, та кредитних договорів, укладених у межах цього генерального договору, які є його невід'ємною частиною, не суперечить зазначеним положенням закону.

Таким чином, оскільки Вищий господарський суд України, розглядаючи цю справу, неправильно застосував наведені норми матеріального права, прийняте ним судові рішення у справі, яка переглядається, є незаконним і підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Керуючись статтями 111²⁴, 111²⁵ ГПК, Верховний Суд України заявив в.о Генерального прокурора України та Банку задовольнив: постанову Вищого господарського суду України від 11 травня 2010 р. скасував, а справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

Відмовляючи у задоволенні позову регіонального відділення Фонду державного майна України про спонукання орендаря повернути балансотримувачу державне майно, передане відповідачу в користування за договором оренди, суди нижчих інстанцій безпідставно застосували до спірних правовідносин ст. 17 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» в редакції, яка ще не була чинною на момент виникнення спірних правовідносин

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 22 листопада 2010 р.

(в и т я г)

У вересні 2010 р. до Верховного Суду України звернулося регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області (далі — Фонд) із заявою про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 25 серпня 2010 р. у справі за позовом Фонду до фізичної особи-підприємця З. (далі — Підприємець). Заяву, зокрема, мотивовано тим, що суд касаційної

інстанції у справі, що розглядається, виходив із того, що укладений між сторонами договір оренди від 21 серпня 2004 р. № 1355/2004 (далі — договір оренди) є продовженим на новий термін на підставі ст. 17 Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» (далі — Закон № 2269-ХІІ), оскільки позивач не надав суду належних доказів про надсилання

відповідачу повідомлення про використання орендованого майна для власних потреб і про намір укласти договір з іншими суб'єктами господарювання, а також не довів порушення відповідачем зобов'язань за зазначеною вище угодою. Отже, Вищий господарський суд України дійшов висновку про безпідставність позовних вимог Фонду щодо спонукання Підприємця повернути балансоутримувачу державне майно, яке було передане відповідачу в користування за договором оренди.

Разом із тим у постанові від 13 жовтня 2009 р. у справі за позовом Фонду до Підприємця про стягнення неустойки за несвоєчасне повернення орендованого майна, наданого у користування за договором оренди; за зустрічним позовом Підприємця до Фонду про зобов'язання підписати доповнення до зазначеного договору, яким продовжити строк його дії на наступні три роки, суд касаційної інстанції погодився з висновком місцевого господарського суду про те, що спірний договір припинив свою дію, оскільки відповідно до ст. 17 Закону № 2269-ХІІ орендодавець протягом місяця після закінчення терміну дії договору оренди рекомендованим листом надіслав орендарю свої заперечення щодо продовження цієї угоди на той самий строк.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників осіб, які беруть участь у справі, перевіrivши наведені заявником обставини, Верховний Суд України визнав, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону № 2269-ХІІ договір оренди припиняється, зокрема, у разі закінчення строку, на який його було укладено.

Згідно з приписами ч. 1 ст. 27 цього Закону в разі розірвання договору оренди, закінчення строку його дії та відмови від його продовження або банкрутства орендаря останній зобов'язаний повернути орендодавцеві об'єкт оренди на умовах, зазначених у відповідному договорі.

Як установили суди першої та апеляційної інстанцій, 21 серпня 2004 р. Підприємець та Фонд уклали договір оренди, за умовами якого останній передав відповідачу в платне строкове користування державне майно — нежитлове вбудоване приміщення, що знаходиться на балансі Донецького обласного центру Державного комітету статистики України. Термін дії цього договору був установлений з 21 серпня 2004 р. по 16 серпня 2005 р. (п. 10.1 договору), проте сторони продовжили цей строк до 21 серпня 2007 р.

На обґрунтування своїх рішень, прийнятих у цій справі, суди послалися на приписи ст. 17 Закону

№ 2269-ХІІ, у якій серед іншого передбачено, що після закінчення терміну договору оренди орендар, який належним чином виконував свої обов'язки за договором, має переважне право, за інших рівних умов, на укладення договору оренди на новий термін, крім випадків, якщо орендоване майно необхідне для потреб його власника. У разі якщо власник має намір використовувати зазначене майно для власних потреб, він повинен письмово попередити про це орендаря не пізніше ніж за три місяці до закінчення терміну договору.

Однак із 20 червня 2007 р. по 17 жовтня 2008 р. зазначену статтю було викладено в іншій редакції, згідно з якою в разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Після закінчення терміну дії договору оренди орендар, який належним чином виконував свої обов'язки, має переважне право, за інших рівних умов, на продовження договору оренди на новий термін. Умови такого договору на новий строк встановлюються за домовленістю сторін. У разі ж недосягнення такої домовленості переважне право орендаря на укладення договору припиняється.

Протилежних висновків щодо терміну дії укладеного договору оренди у справах суди дійшли у зв'язку із застосуванням до одних і тих самих правовідносин різних редакцій ст. 17 Закону № 2269-ХІІ. Так, у першій справі господарські суди застосували зазначену статтю в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин. Проте у другій справі суди безпідставно тлумачили цю статтю в редакції, яка діяла з 2009 р. і не могла бути застосована до спірних правовідносин, які виникли у серпні 2007 р.

Оскільки Вищий господарський суд України при розгляді справи неправильно застосував наведену норму матеріального права, прийнята ним постанова від 25 серпня 2010 р. є незаконною та підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Слід також зазначити, що посилення заявника на різне застосування Вищим господарським судом України пунктів 107, 114 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1155, як на підставу для скасування ухваленної в цій справі постанови суду касаційної інстанції не можна вважати достатньо мотивованим, оскільки зазначені Правила втратили чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від

5 березня 2009 р. № 270. Крім того, факт належного повідомлення орендаря про небажання Фонду продовжувати орендні відносини за договором оренди встановлений рішенням Господарського суду Донецької області від 28 квітня 2009 р. Оскільки зазначене рішення набрало законної сили, встановлені ним факти за приписами ч. 2 ст. 25 ГК не потребують доведення знову при вирішенні інших спорів.

Враховуючи викладене, Верховний Суд України, керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, заяву Фонду задовольнив: постанову Вищого господарського суду України від 25 серпня 2010 р. скасував, а справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

При призначенні покарання суд має виходити не тільки з тих меж караності діяння, які встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК України, а й враховувати положення тих норм Загальної частини КК України, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються питання, пов'язані з призначенням покарання і можуть вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду й міри

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 16 червня 2011 р.
(в и т я г)*

Самарський районний суд м. Дніпропетровська вироком від 30 грудня 2009 р. засудив М. за ч. 2 ст. 307 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк шість років із конфіскацією майна. Суд також постановив стягнути судові витрати на користь держави.

Апеляційний суд Дніпропетровської області ухвалою від 11 березня 2010 р. вирок щодо М. залишив без змін.

Згідно з вироком суду М. визнано винуватим і засуджено за те, що 26 лютого 2010 р. за місцем свого проживання він незаконно виготовив особливо небезпечну психотропну речовину (препарат з ефедрину, псевдоефедрину або препаратів, що їх містять) у кількості не менше 4 мл. Згодом, цього ж дня приблизно о 16 год., він незаконно безоплатно збув цю речовину об'ємом 1 мл, що в перерахунку на суху речовину становить 0,14 г, О., а залишок у кількості 3 мл залишив собі на збереження з метою збуту.

Цього ж дня, приблизно о 17 год. 40 хв., працівники міліції затримали М. і вилучили в нього кустарно виготовлену зазначену особливо небезпечну психотропну речовину в кількості 3 мл, що в перерахунку на суху речовину становить 0,42 г.

У касаційній скарзі засуджений М. просив скасувати судові рішення щодо нього і направити справу на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону

та невідповідністю висновків суду фактичним обставинам справи. Він також вказав на неповноту й односторонність досудового та судового слідства. Засуджений вважав, що його дії слід кваліфікувати за ст. 309 КК, оскільки він не мав умислу на збут наркотичного засобу.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в касаційній скарзі М., колегія суддів Верховного Суду України дійшла висновку, що вона підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Винуватість засудженого М. у вчиненні злочинних дій було доведено сукупністю зібраних і досліджених у суді доказів, які зазначені у вирокі. Це, зокрема, показання свідка О., який стверджував, що наприкінці лютого 2009 р. він прийшов додому до засудженого, коли той виготовляв психотропну речовину. М. пригостив О. на його прохання виготовленою психотропною речовиною в кількості 2 мл, 1 мл якої він вжив одразу. Також до засудженого у присутності О. приходили ще два хлопці, яким він безоплатно збув цю особливо небезпечну психотропну речовину; дані протоколу очної ставки між О. та М., під час якої свідок підтвердив свої показання щодо збуту йому засудженим психотропною речовиною та вживання її там же з дозволу останнього; свідчення понятих Т. і У., які зазначили, що були присутні при вилученні у М.

і О. психотропних речовин. При цьому О. стверджував, що в нього було виявлено психотропну речовину, якою пригостив його М., а М. зазначив, що психотропну речовину, яку вилучили працівники міліції, він зберігав при собі для власного вживання.

Відповідно до даних висновку судово-хімічної експертизи психотропні речовини, виявлені у М. та О., однорідні між собою, що об'єктивно підтверджує показання останніх про виготовлення вилучених психотропних речовин однією особою.

За встановлених фактичних обставин справи суди першої та апеляційної інстанцій, правильно кваліфікуючи дії М. за фактом виготовлення, зберігання та збуту особливо небезпечної психотропної речовини (препарату з ефедрину, псевдоефедрину або препаратів, що їх містять) у кількості не менше 4 мл за ч. 2 ст. 307 КК, неправильно вказали таку кваліфікуючу ознаку його дій, як повторність. Оскільки вона є зайвою, тому з кваліфікації його дій за ч. 2 ст. 307 КК кваліфікацію за цією ознакою слід виключити.

Крім того, як убачається з матеріалів справи, зокрема з показань самого М., вилучену особливо небезпечну психотропну речовину він зберігав при собі для власного вживання без мети збуту. Ці показання підтвердили поняті Т. і У.

Враховуючи зазначене, дії засудженого М. слід кваліфікувати не за ч. 2 ст. 307, а за ч. 2 ст. 309 КК — як виготовлення, зберігання психотропної речовини без мети збуту, вчинене повторно, з огляду на зберігання ним наркотичного засобу в кількості 3 мл, який у нього вилучили працівники міліції.

Що стосується доводів прокурора про необґрунтованість призначення М. за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК, додаткового покарання у виді конфіскації майна, яке є подібним у справі щодо К. і суперечить правовій позиції Верховного Суду України у справі від 4 квітня 2011 р., розглянутій ним у порядку статей 400²⁰—400²⁵ КПК з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь і є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України, то вони є обґрунтованими.

Як зазначено у правовій позиції рішення Верховного Суду України у справі стосовно К., норми Особливої частини КК мають базуватися на нормах Загальної частини цього Кодексу. Це спеціально зазначено законодавцем у ст. 65 КК, в якій встановлено загальні засади призначення покарання.

Згідно з ч. 1 цієї статті суд призначає покарання не тільки в межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, і, зважаючи на ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, але й відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу.

З огляду на ці положення закону при призначенні покарання суд має враховувати не тільки межі караності діяння, встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК, а й норми Загальної частини цього Кодексу, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються питання, пов'язані з призначенням покарання, що можуть вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду і міри, в тому числі й ті положення, що передбачені ч. 2 ст. 59 КК.

Положення п. 2 ч. 1 ст. 65 КК колегія суддів Апеляційного суду Дніпропетровської області при розгляді справи щодо М. не врахувала, внаслідок чого ухвалила помилкове рішення, визнавши, що додаткове покарання у виді конфіскації майна до засудженого застосовано правильно.

Виходячи з міжнародно-правових зобов'язань держави, положень ст. 8 Конституції та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яка відповідно до вимог ч. 1 ст. 9 Конституції ратифікована Законом від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», дотримання принципу верховенства права є однією з підвалин демократичного суспільства. Так, у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції зазначено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

У ст. 17 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Суд) передбачено, що «при розгляді справ суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права».

Як у справі «Бакланов проти Росії» (рішення від 9 червня 2005 р.), так і в справі «Фрізен проти Росії» (рішення від 24 березня 2005 р.) Суд зазначив, що «досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи лише тоді

стає значимим, якщо встановлено, що під час відповідного втручання було дотримано принципу «законності» і воно не було свавільним».

Крім того, у справі «Ізмайлов проти Росії» (п. 38 рішення від 16 жовтня 2008 р.) Суд встановив, що «для того, щоб втручання вважалось пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення і не становити «особистий і надмірний тягар для особи», чого у справі М. суди першої та апеляційної інстанцій не дотримали.

Таким чином, призначення М. додаткового покарання у виді конфіскації майна за ч. 2 ст. 307 КК підлягає виключенню із судових рішень на підставі ч. 2 ст. 59 КК.

Беручи до уваги викладене, керуючись статтями 8, 9 Конституції, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, п. 2 розд. XIII Перехідних положень Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», колегія суддів Верховного Суду України ухвалила змінити вирок Самарського районного суду м. Дніпропе-

тровська від 30 грудня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 11 березня 2010 р. щодо М.: за фактом збуту психотропної речовини О. виключити кваліфікуючу ознаку дій за ч. 2 ст. 307 КК «вчинення злочину повторно», а також рішення суду про призначення М. додаткового покарання у виді конфіскації майна, яке є його власністю. Ухвалено вважати М. засудженим за ч. 2 ст. 307 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк шість років без конфіскації майна. За фактом незаконного виготовлення та зберігання психотропної речовини без мети збуту, вчинених повторно, перекваліфікувати дії М. з ч. 2 ст. 307 на ч. 2 ст. 309 КК та визначити покарання у виді позбавлення волі на строк два роки. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, остаточне покарання М. визначити у виді позбавлення волі на строк шість років без конфіскації майна. У решті судові рішення залишити без змін.

Постанову скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд, оскільки суд, звільняючи особу від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України з передачею на поруки трудовому колективу, допустив істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 24 березня 2011 р.
(в и т я г)*

Гоцанський районний суд Рівненської області постановою від 28 квітня 2010 р. за ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК звільнив Н. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК у зв'язку з передачею на поруки трудовому колективу сільської ради, а справу закриття провадженням.

В апеляційному порядку справа не розглядалась.

Згідно з постановою суду Н., перебуваючи на посаді сільського голови, у грудні 2008 р., червні, вересні, листопаді, грудні 2009 р., зловживаючи своїм службовим становищем, достовірно знаючи, що питання про її преміювання на розгляд сесії сільської ради не виносилося та відповідне рішення не приймалося, дала усні вказівки головному бухгалтеру Г. підготувати проекти рішень сесії про преміювання її як голови, які особисто підписала та завірила гербовою печаткою.

На підставі цих рішень сесії сільської ради на особистий рахунок Н. було незаконно перераховано гроші на загальну суму 7 тис. 200 грн.

У касаційному поданні прокурор, посилаючись на неправильне застосування кримінального закону, порушив питання про скасування оскарженої постанови і направлення справи на новий судовий розгляд. Він також зазначив, що суд не врахував посади Н. і того, що трудовий колектив сільської ради перебуває у її підпорядкуванні, а це ставить під сумнів можливість виконання умов ст. 47 КК.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені у поданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 10 КПК за наявності підстав, зазначених у ст. 47 КК, суд у судовому засіданні ухвалив постанову про закриття справи.

Оскаржуване рішення суд прийняв із порушенням зазначених прокурором вимог закону.

Згідно з протоколом судового засідання попереднього розгляду справи суд, не з'ясувавши дум-

ки учасників процесу про можливість призначення справи до судового розгляду, не прийнявши передбаченого ст. 244 КПК процесуального рішення, розглянув клопотання про передачу Н. на поруки трудовому колективу сільської ради.

Це клопотання та протокол зборів трудового колективу сільської ради були подані у суд і підлягали дослідженню й оцінці для з'ясування (підтвердження) підстав для закриття кримінальної справи у судовому засіданні із дотриманням вимог ст. 282 КПК.

Зазначене свідчить про те, що рішення суду прийнято з істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону.

Крім того, суд належним чином не мотивував можливість того, що підпорядкований сільському голові трудовий колектив сільської ради виконуватиме поручительство у недопущенні надалі головою суспільно небезпечної поведінки та зобов'язання проводити з ним відповідну виховну роботу.

За таких обставин постановою місцевого суду визнана такою, що підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий судовий розгляд, під час якого необхідно провести судовий розгляд, звернути увагу на вказані у цій ухвалі колегії суддів недоліки, усунути їх і прийняти законне та обґрунтоване рішення.

Суд необґрунтовано призначив покарання у виді штрафу в розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, оскільки за ч. 2 ст. 53 КК України штраф є видом кримінального покарання, яке призначається в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 12 травня 2011 р.
(в и т я г)*

Ялтинський міський суд АР Крим вироком від 1 липня 2010 р. засудив Д.: за ч. 2 ст. 263 КК до 850 грн. штрафу; за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 263 КК — до 340 грн. штрафу.

На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів Д. остаточно визначено 850 грн. штрафу.

В апеляційному порядку справа щодо Д. не розглядалася.

Д. визнано винним у тому, що 13 квітня 2010 р., приблизно о 17 год., він знайшов холодну зброю — кістень, який носив без передбаченого законом дозволу.

14 квітня 2010 р. з 17 год. 20 хв. до 17 год. 35 хв. поблизу зупинки громадського транспорту Д. намагався продати кістень певним особам, проте не довів злочин до кінця з причин, що не залежали від його волі — ці особи відмовилися придбати холодну зброю.

Цього ж дня о 18 год. 30 хв. Д. затримали співробітники міліції, які під час огляду виявили та вилучили у нього зазначену зброю.

У касаційній скарзі прокурор, пославшись на неправильне застосування кримінального закону при призначенні Д. покарання за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 263 КК, порушив питання про скасування вироку і направлення справи на новий судовий розгляд.

Перевіривши матеріали справи та зазначені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Верховного Суду України дійшла висновку, що вона підлягає задоволенню з таких підстав.

При призначенні Д. покарання суд допустив неправильне застосування кримінального закону.

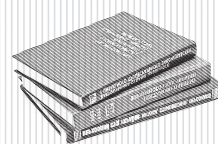
Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК покарання у виді штрафу визначається в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

На порушення зазначеної норми Закону суд призначив Д. покарання за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 263 КК у виді штрафу в розмірі, не передбаченому в КК, — двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Таким чином, у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону зазначений вирок підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий судовий розгляд, під час якого суд, окрім зазначеного, повинен звернути увагу на те, що згідно з вимогами ст. 334 КПК мотивувальна частина вироку, крім іншого, повинна містити відомості про місце вчинення злочину.

За таких обставин вирок Ялтинського міського суду АР Крим від 1 липня 2010 р. щодо Д. скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд.

О.П. Печений,
доцент кафедри
цивільного права № 1
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
кандидат юридичних наук

S u m m a r y

This article analyzes theoretical and applicable problems, which arise in trying cases related to invalidation of the certificates of inheritance. Examines grounds and results of invalidation of the certificates of inheritance

Проблемні питання судової практики у справах щодо визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину

Загальні положення про недійсність у цивільному праві

«Недійсність» у цивільному праві є складним поняттям, яке охоплює всі випадки заперечення правом юридичних наслідків, на які була спрямована та чи інша дія. Цей термін може застосовуватися щодо всіх юридичних дій, які залежно від відповідності загальним правовим приписам можна розділити на недозволені дії (щодо яких наявна пряма заборона, зафіксована в нормах права) та дозволені дії (щодо яких існує норма загально дозвільного характеру). Причому розмежування дозволених та недозволених дій, як зазначається у фаховій літературі, має важливе практичне значення, оскільки дозволені дії формують юридичні наслідки, які вимагають застосування регулятивних норм, тоді як недозволені у вигляді проступків і правопорушень, що завдають шкоди цивільному обороту, викликають потребу у відновленні його нормального стану і, як наслідок, вимагають застосування охоронювальних норм права¹. У контексті підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, перелік яких визначений у ст. 11 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), до кола дозволених дій слід віднести насамперед правочини (зокрема і договори), створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності².

Аналізуючи використання в цивільному законодавстві поняття «недійсність», слід визнати звичність його зв'язку з правочинами. У ЦК про це йдеться при визначенні способів захисту цивільних прав та інтересів у п. 2 ч. 2 ст. 16, при формулюванні загальних правил про підстави та наслідки недійсності правочину в статтях 215—236, а також спеціальних норм про окремі види правочинів і договорів у статтях 998, 1080, ч. 4 ст. 1119 тощо. Термін «недійсність» стосується не лише правочинів, у ЦК він також вживається у словосполученнях: недійсність шлюбу (ч. 2 ст. 34, ч. 2 ст. 40, ч. 4 ст. 1224), недійсність усиновлення (ч. 4 ст. 29), визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи (п. 2 ч. 1 ст. 11), визнання

¹ Див.: Рожкова М. А. Недействительность дозволенних и недозволенних действий (юридический очерк) // Недействительность в гражданском праве: проблемы, тенденции, практика: Сборник статей / Отв. ред. М.А. Рожкова. — М., 2006. — С. 7—57.

² Див.: Печений О. П. Підстави виникнення цивільних прав і обов'язків: аналіз юридичної конструкції ст. 11 ЦК України // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 1. — С. 141—149.

прав інтелектуальної власності недійсними (статті 469, 479, 499), недійсність вимоги (ч. 4 ст. 197, ст. 519), недійсність зобов'язання (ч. 2 ст. 548, ч. 3 ст. 565), визнання судом недійсним акта передання робіт (ч. 4 ст. 882), недійсність заборони відступлення права грошової вимоги (ст. 1080), визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301), недійсність чека (ч. 6 ст. 1102) тощо.

Слід розрізняти визнання недійсним як спосіб захисту цивільного права або інтересу, який застосовується судом або іншим юрисдикційним органом, і недійсність як певну якісну ознаку того чи іншого явища правової дійсності, що свідчить про його дефектність

Інші акти цивільного законодавства, оперуючи поняттям «недійсність», вказують на визнання недійсними рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування про надання (передачу) земельних ділянок громадянам та юридичним особам (п. «а» ч. 1 ст. 21 Земельного кодексу України), визнання в судовому порядку недійсними ордерів на жиле приміщення (ст. 59 Житлового кодексу України), визнання недійсним патенту (ст. 33 Закону від 15 грудня 1993 р. № 3687-ХІІ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»), визнання недійсним у судовому порядку повністю або частково свідоцтва (ст. 19 Закону від 15 грудня 1993 р. № 3689-ХІІ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»), визнання в судовому порядку повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи (ч. 1 ст. 31 Закону від 15 травня 2003 р. № 755-ІV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»), недійсність бюлетеню для голосування (п. 5 ч. 2. ст. 43 Закону від 17 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства»), рішення про визнання емісії цінних паперів недійсною (частини 6, 7 ст. 36 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3480-ІV «Про цінні папери та фондовий ринок»), недійсність передавального напису (ст. 25 Закону від 23 грудня 2004 р. № 2286-ІV «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва»), недійсність нотаріальної та привітряної до неї дії (ст. 9 Закону від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ «Про нотаріат»; далі — Закон № 3425-ХІІ). Причому наведений перелік не є вичерпним.

Занадто широке використання поняття «недійсність» викликає цілком обґрунтоване занепокоєння. Так, у проведеному Верховним Судом України узагальненні практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними зазначається, що таке використання

невиправдано розширює зміст цього поняття, підстави його застосування та правові наслідки³. Погоджуючись із положеннями узагальнення в цілому, слід визнати, що таке рішення законодавця не випадкове, використаний ним підхід потребує визначення поняття «недійсність» та аналізу його змісту.

По-перше, слід розглянути якісну характеристику недійсності. Адже слід розрізняти визнання недійсним як спосіб захисту цивільного права або інтересу, який застосовується судом або іншим юрисдикційним органом, і недійсність як певну якісну ознаку того чи іншого явища правової дійсності, що свідчить про його дефектність. Відповідно не всі правові явища, з якими законодавець пов'язує поняття «недійсність», можуть визнаватися недійсними в судовому порядку. З огляду на запропоновану дихотомію доречно вести мову про визнання недійсним правочину, шлюбу, усиновлення, свідоцтва (про право власності, про право на спадщину), рішення тощо і, навпаки, помилково ставити питання про визнання недійсним суб'єктивного права, вимоги, зобов'язання, заборони відступлення права вимоги тощо. Як приклад можна розглядати положення ст. 519 ЦК щодо заміни кредитора у зобов'язанні, за якою первісний кредитор відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, тому можна зробити висновок про можливість визнання переданої вимоги недійсною. Позовні заяви, які містять подібні вимоги, задоволенню не підлягають ще й з тих причин, що такі вимоги не відповідають встановленим законом способам захисту цивільних прав та інтересів.

По-друге, занадто широке коло правових явищ, які можна визнати недійсними, потребує класифікації за видовою ознакою предмета недійсності, що особливо важливо у ситуаціях, коли на вирішення суду заявляється прохання про визнання недійсності. Зокрема слід виділити:

- недійсність дії як юридичного факту;
- недійсність документа про право;
- недійсність правовідношення.

Оскільки діями, які можуть визнаватися недійсними, визначають насамперед правочини, то до першої групи слід віднести правочини як дії особи, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Однак не можна виключати, що предметом недійсності може бути і дія, яка не є правочином. Прикладом цього можуть бути дії, що свідчать

³ Див.: Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 1. — С. 22.

про визнання особою свого боргу або іншого обов'язку (ч. 1 ст. 264 ЦК), які можуть бути як юридичними актами, тобто правочинами (наприклад, сплата частини боргу), так і юридичними вчинками; дії щодо схвалення правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК).

При вирішенні питання про недійсність тих чи інших дій від суду вимагається чітке визначення їх юридичної природи, чи належать вони до юридичних актів (зокрема до правочинів), юридичних вчинків чи інших видів дій

Іншим прикладом дії, яка не є правочином, слід визнати відмову. Так, Верховний Суд України вказав на можливість визнання в судовому порядку недійсною відмови у розгляді заяв громадян про безоплатну передачу у власність (приватизацію) земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського й особистого селянського господарства, садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд, дачного будинку та індивідуального гаража; визнання недійсною відмови в наданні у постійне користування земельних ділянок юридичним особам, відмови у розгляді заяви про погодження місця розташування об'єкта, щодо якого порушується питання про вилучення (викуп) земельної ділянки (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ»).

При вирішенні питання про недійсність тих чи інших дій від суду вимагається чітке визначення їх юридичної природи, чи належать вони до юридичних актів (зокрема до правочинів), юридичних вчинків чи інших видів дій⁴. У цьому аспекті є досить спірною позиція, висловлена в одному з рішень Верховного Суду України, за якою вчинення дій з виконання правочину правочином не є і не може визнаватися неправомірним з підстав, встановлених законом для визнання недійсними правочинів. Це, зокрема, стосується дій зі сплати коштів на виконання договорів з погашення боргів⁵. Крім цього, в науковій літературі більшість дослідників доводять, що дії з виконання за всіма своїми ознаками підпадають під визначення правочину, а саме — правочину одностороннього⁶. Додатково вказується,

⁴ Див.: Рожкова М. А. Знач. праця. — С. 29.

⁵ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 лютого 2011 р. у справі № 6-58626св10 // Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. — К., 2011. — С. 14—16.

⁶ Див.: Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві. — К., 2005. — С. 21.

що оскільки дії боржника з виконання є правомірними і спрямовані на припинення договірного зобов'язання, вони за юридичною природою є правочинами. Отже, на них поширюються загальні правила щодо правочинів⁷. Безумовно, серед різних за юридичною природою дій, спрямованих на виконання зобов'язання, можуть бути також юридичні вчинки або інші дії, однак дії боржника зі сплати коштів (платежі) слід у будь-якому разі визнавати правочинами.

У другій групі предметом недійсності є документи, якими встановлюється, оформлюється чи підтверджується цивільне право (наприклад, право власності, інше речове право) або його відсутність.

Третя група передбачає недійсність цивільних відносин, урегульованих правом, через їх дефектність з моменту виникнення (недійсність шлюбу, недійсність (через фіктивність) розірвання шлюбу, недійсність усиновлення тощо). Слід зазначити, що вказівка на недійсність правовідношення в тій чи іншій нормі не завжди призводить до визнання правовідношення недійсним. Так, відповідно до ч. 2 ст. 548 ЦК недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню, а тому не породжує такий спосіб захисту, як визнання зобов'язання (як правовідношення у розумінні ч. 1 ст. 509 ЦК) недійсним.

Класифікація предмета недійсності за видовою ознакою має надзвичайно важливе практичне значення. Законодавчі приписи, що стосуються одного виду недійсності, не можуть застосовуватися до іншого. Слід погодитися з висновками вищезгаданого узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними в тому, що за правилами недійсності правочинів не можна визнавати документи, які за своїм змістом не є правочинами. До таких документів слід відносити, наприклад, рішення органів державної влади і місцевого самоврядування; свідоцтва (про право власності на житло, про право на спадщину, про придбання майна з публічних торгів, державний акт про право (власності, користування) на земельну ділянку, ордер на житлове приміщення тощо); рішення, записи про реєстрацію (реєстрація домоволодіння, актів цивільного стану); протоколи загальних зборів господарських товариств, рішення загальних зборів об'єднань громадян, розпорядження про реєстрацію за місцем проживання фізичної особи та деякі інші документи (акт приймання-передачі,

⁷ Див.: Баранова Л. М. Договірне право в умовах ринкової економіки: Конспект лекцій / За заг. ред. І. В. Жилинкової, В. І. Борисової. — Х., 2010. — С. 24.

товарний чек)⁸. Отже, і свідоцтво про право на спадщину не може визнаватись недійсним з посиленням на норми про недійсність правочинів, тобто на статті 215—236 ЦК.

Відсутність у позивача права на спадщину і, відповідно, відсутність порушення свідоцтвом про право на спадщину його прав чи інтересів у контексті положень ч. 1 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України виключає можливість задоволення його вимог

Крім того, щодо правочинів як предмета недійсності ч. 3 ст. 215 ЦК встановлено загальне правило про можливість визнання судом будь-якого правочину недійсним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом. Тоді визнання недійсними в судовому порядку документів про право та правовідносин можливе лише у випадках наявності відповідного законодавчого застереження або ж коли визнання його недійсним є найбільш відповідним змісту порушення і характеру порушеного права. Прикладами останнього можуть бути досить поширені в судовій практиці спори про визнання недійсними документів, що посвідчують права на земельну ділянку (державних актів), свідоцтв про право власності на квартиру (будинки), кімнат у гуртожитку, виданих відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону від 16 червня 1992р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» та ін. Отже, недійсність свідоцтва про право на спадщину належать до недійсності документів, які за своїм змістом не є правочинами.

Сторони у справах про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним

Позивачем у цій категорії справ може бути будь-яка особа, цивільні права чи інтереси якої порушені свідоцтвом про право на спадщину. Як правило, позивачами виступають інші спадкоємці, які не отримали свідоцтва або ж їхня частка у спадщині за свідоцтвом визначена невірно, або свідоцтво видане іншому спадкоємцю на майно, на яке вони претендували, зокрема як суб'єкти права на обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК). Разом з цим відсутність у позивача права на спадщину і, відповідно, відсутність порушення свідоцтвом про право на спадщину його прав чи інтересів у контексті положень ч. 1 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) виключає можливість задоволення його вимог. Прикладом є така справа.

К. звернулася до суду з позовом до М., Н. та Р. про визнання свідоцтва про право на спадщину

⁸ Див.: Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними — С. 22.

та договору дарування частки будинку недійсними. Позивачка зазначила, що після смерті її чоловіка У. їхні діти М., Н. та Р. — відповідачі у справі; відмовилися від спадщини, яка відкрилася внаслідок його смерті, на її користь.

13 травня 2008 р. вона одержала свідоцтво про право на спадщину за законом на $\frac{1}{4}$ частку будинку.

20 березня 2009 р. К. подарувала зазначений будинок, який на той час повністю належав їй, відповідачці Н.

Посилаючись на те, що на момент відкриття спадщини вона спадкоємцем У. не була, оскільки 5 березня 1990 р. їх шлюб було розірвано, тобто незаконно прийняла спадщину, а відтак і розпоряджатися за договором дарування майном, яке їй належати не могло, права не мала, позивачка просила визнати видане їй свідоцтво про право на спадщину недійсним, а укладений нею в подальшому договір дарування будинку недійсним частково в частині незаконно успадкованої нею частки.

Рішенням Броварського міськрайонного суду від 30 квітня 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області від 7 вересня 2010 р., у позові відмовлено. Апеляційний суд виходив із того, що видачею позивачці свідоцтва про право на спадщину її право порушено не було, а тому його не може бути визнано недійсним за її позовом.

Верховний Суд України визнав таку позицію суду апеляційної інстанції обґрунтованою, зазначивши, що одержанням в спадщину майна, на яке позивачка за законом не мала права, її право порушено не було, а відтак, свідоцтво про право на спадщину не може бути визнане недійсним за її позовом. Враховуючи наведене, Верховний Суд України касаційну скаргу К. відхилив, рішення Броварського міськрайонного суду від 30 квітня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 7 вересня 2010 р. залишив без змін⁹.

В іншій справі, скасовуючи ухвалені у справі судові рішення, Верховний Суд України вказав, що визнавши недійсними свідоцтва про право на спадщину, суди не звернули уваги на те, що позивач не входить до кола спадкоємців після смерті А. та В. і не є власником спірної будівлі, тобто його право власності не порушене отриманням Р. у власність $\frac{1}{2}$ частки зазначеної будівлі. У зв'язку з цим рішення суду першої інстанції та ухвалу апеляційного суду скасовано, а справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції¹⁰.

Відповідачами у справах цієї категорії виступають особи, яким видане свідоцтво про

⁹ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14405609>

¹⁰ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12059498>

право на спадщину та/або набувачі відчуженого останніми майна.

Слід детальніше розглянути питання залучення до участі у справах зазначеної категорії нотаріуса, який видав оспорюване свідоцтво про право на спадщину. За загальним правилом, в силу роз'яснень, наведених у п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі — постанова Пленуму № 7), у справах даної категорії нотаріуси не є заінтересованими особами і не повинні залучатися до участі у справі. Однак якщо позивач обґрунтовує недійсність свідоцтва посиланням на неправомірні дії нотаріусів, останні залучаються до участі у справі як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Наприклад, при посиланні на порушення нотаріусом порядку видачі свідоцтва про право на спадщину (статті 67—69 Закону № 3425-XII), територіальної компетенції нотаріуса при видачі свідоцтва (статті 13¹, ч. 1 ст. 66 Закону № 3425-XII), строків видачі свідоцтва (ч. 2 ст. 66 Закону № 3425-XII, ст. 1299 ЦК). Недійсність свідоцтва про право на спадщину може бути зумовлена такими порушеннями з боку нотаріуса, як помилка при визначенні частки спадкоємців у спадщині.

Так, у справі за позовом А. до К., Р., ЗАТ КБ «ПриватБанк», треті особи: Третя Дніпропетровська державна нотаріальна контора, приватний нотаріус Б. про визнання частково недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом, визнання недійсним договору купівлі-продажу, визнання права власності на частину жилого будинку в порядку спадкування за законом, визнання частково недійсним договору іпотеки, залишивши постановлені у справі судові рішення без змін, а касаційну скаргу без задоволення, Верховний Суд України зазначив таке.

Установивши, що А. та К. як єдині спадкоємці першої черги прийняли після смерті Н. спадщину, до складу якої входив жилий будинок, і що К. отримала свідоцтво про право на спадщину за законом на зазначений жилий будинок в цілому внаслідок помилки нотаріуса, суди дійшли обґрунтованого висновку про визнання свідоцтва про право на спадщину за законом, виданого 24 лютого 2007 р. на ім'я К. договору купівлі-продажу, укладеного 21 травня 2007 р. між К. та Р., і договору іпотеки, укладеного 21 травня 2007 р. між Р. та ЗАТ КБ «ПриватБанк», частково недійсними. У зв'язку з цим Верховний Суд

України касаційну скаргу банку відхилив, а рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 12 листопада 2008 р. в частині визнання свідоцтва про право на спадщину за законом, договору іпотеки частково недійсними та рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 18 березня 2009 р. в частині визнання частково недійсним договору купівлі-продажу залишив без змін¹¹.

Вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, як правило, поєднуються з іншими позовними вимогами, зокрема з вимогами, вирішення яких створює підстави для визнання свідоцтва недійсним

При оцінці правомірності дій нотаріуса слід також враховувати приписи п. 4 Порядку підвищення рівня кваліфікації приватних нотаріусів із спадкового права, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2008 р. № 2152/5, за яким оформлення спадкових прав і видача свідоцтв про право на спадщину здійснюється приватними нотаріусами щодо спадщини, яка відкрилась з 1 червня 2009 р., за місцем відкриття спадщини в межах нотаріального округу.

Зміст позовних вимог і резолютивна частина судового рішення

Вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, як правило, поєднуються з іншими позовними вимогами, зокрема з вимогами, вирішення яких створює підстави для визнання свідоцтва недійсним — про визнання недійсним заповіту, усунення від права на спадкування, визнання недійсним шлюбу, визнання недійсним усиновлення, визнання недійсною відмови від прийняття спадщини тощо. Крім того, допустимим є поєднання вимоги про визнання недійсним свідоцтва з вимогами про визнання права власності в порядку спадкування, сплату грошової компенсації та ін.

Разом з цим вимоги спадкоємця про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини не можуть поєднуватися із вимогами про визнання свідоцтва недійсним, оскільки відповідно до змісту абз. 4 п. 24 постанови Пленуму № 7 у такий спосіб вирішується питання про визнання за спадкоємцем права на спадщину, що є неприпустимим одночасно із визначенням спадкоємцеві додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Так, рішенням Мукачівського районного суду Закарпатської області від 17 серпня 2010 р.

¹¹ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12855300>

задоволено позовні вимоги Н. до Л., визнано недійсним свідоцтво про право на спадщину за законом, видане Мукачівською державною нотаріальною конторою 5 листопада 2008 р. на ім'я відповідача, визначено позивачці додатковий строк, достатній для подання заяви в державну нотаріальну контору про прийняття спадщини за законом — до трьох місяців з дня набрання рішенням законної сили.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, Апеляційний суд Закарпатської області зазначив таке. Після задоволення судом позову в частині визначення додаткового строку для прийняття спадщини, спадкоємець повинен прийняти спадщину шляхом звернення до нотаріуса із відповідною заявою. Безперечно, такий спадкоємець не зобов'язаний, а лише має право прийняти спадщину. Виходячи із вищенаведеного, колегія суддів апеляційного суду зазначила, що спір між спадкоємцями щодо спадкових часток може виникнути лише за умови, якщо спадкоємець Н., у випадку ухвалення судового рішення про надання їй додаткового строку, прийме спадщину шляхом подання відповідної заяви до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. До цього часу спору про розподіл спадкового майна ще не існує. До вирішення в судовому порядку питання про визначення позивачці додаткового строку для прийняття спадщини і прийняття спадщини обґрунтованих підстав щодо визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним немає. Враховуючи наведене, Апеляційний суд Закарпатської області зазначив рішення Мукачівського районного суду скасував, у позові в частині визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом відмовив¹².

Слід звернути увагу на те, що прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, однак якому судом визначено додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини на підставі ч. 3 ст. 1272 ЦК, є підставою для внесення змін до свідоцтва про право на спадщину в порядку, визначеному ст. 1300 ЦК, а не для визнання свідоцтва недійсним. Про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину слід говорити також при зміні в судовому порядку черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК), зменшенні розміру обов'язкової частки у спадщині (абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК), в інших подібних випадках.

Враховуючи приписи ст. 1301 ЦК, позовні вимоги повинні формулюватись відповідно до вимог зазначених норм, їм має відповідати у повній

мірі й резолютивна частина судового рішення. У зв'язку з цим слід визнати помилковими формулювання про визнання недійсним і скасування свідоцтва про право на спадщину чи визнання його неправомірним.

Свідоцтво про право на спадщину підтверджує і право спадкоємця на відповідну частку у спадковій масі, і правонаступництво між спадкодавцем та спадкоємцем

При визнанні свідоцтва про право на спадщину частково недійсним у рішенні має бути вказано, в якій частині воно визнається недійсним. Це може бути зроблено в арифметичному (наприклад, в $\frac{1}{3}$ частині) або натуральному вираженні.

Підстави визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину

Свідоцтво про право на спадщину — це документ, який, будучи вираженим у нотаріальному правозастосовному акті, підтверджує перехід прав та обов'язків (спадщини) від спадкодавця до спадкоємців. Отже, свідоцтво про право на спадщину підтверджує і право спадкоємця на відповідну частку у спадковій масі, і правонаступництво між спадкодавцем та спадкоємцем. У теорії спадкового права визначено, що свідоцтво є легітимативним документом, виконуючи при цьому презентаційну функцію. Це означає, що свідоцтво про право на спадщину:

- для всіх інших суб'єктів є доказом вважати спадкоємцями померлого зазначених у свідоцтві осіб;

- є підставою для внесення запису про зміну власника до відповідних державних та інших реєстрів (Реєстр прав власності на нерухоме майно, Реєстр власників іменних цінних паперів, Державний реєстр свідоцтв України на знаки для товарів та послуг; Державний реєстр патентів України на промислові зразки; Державний реєстр патентів України на винаходи; Державний реєстр деклараційних патентів України на корисні моделі тощо)¹³. Тому не випадковим є включення свідоцтва про право на спадщину до переліку правовстановлювальних документів, на підставі яких проводиться державна реєстрація права власності на нерухоме майно (додаток 2 до Тимчасового положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав, затвердженого наказом Міністерства юстиції від 7 лютого 2002 р. № 7/5).

Книга 6 ЦК, в якій містяться норми спадкового права, визначає можливість визнання

¹² Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12706976>

¹³ Див.: Цивільний Кодекс України: Науково-практичний коментар. — Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І.В. Спасько-Фатєєвої. — Х., 2009. — С. 489.

недійсним свідоцтва про право на спадщину. Відповідно до ст. 1301 ЦК свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом. Таким чином, згідно з ЦК єдиною підставою визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним є відсутність в особи права на спадкування. Під цю підставу підпадають випадки, коли особа, на чие ім'я видане свідоцтво про право на спадщину, ніколи не мала прав на спадкування або ж мала, але втратила спадкові права. Наприклад, при спадкуванні за законом не має права на спадкування особа, яка не входить до кола спадкоємців відповідної черги (статті 1261—1265 ЦК) чи спадкоємців за правом представлення (ст. 1266 ЦК).

В юридичній літературі зазначається, що про відсутність права на спадкування слід вести мову тоді, коли відсутні юридичні факти, які давали б особі підстави для закликання до спадкування — утримання, спорідненість, заповіт

Так, рішенням Ялтинського міського суду АР Крим від 9 грудня 2008 р. визнана відсутність права на спадкування у дітей племінників спадкодавця. У задоволенні їхнього позову про визнання права на спадкування та визнання права власності на спадкове майно відмовлено. Суд першої інстанції виходив із того, що діти племінників є спадкоємцями за законом п'ятої черги й не мають права на спадкування за правом представлення за ст. 1266 ЦК при наявності спадкоємців за законом другої черги — племінників спадкодавця.

Рішенням Апеляційного суду АР Крим від 1 квітня 2009 р. рішення суду першої інстанції скасовано й ухвалено нове — про часткове задоволення позову, постановлено визнати позивачів спадкоємцями за законом другої черги за правом представлення.

Верховний Суд України визнав, що апеляційним судом допущена помилка у застосуванні ч. 6 ст. 1266 ЦК, за якою при спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення. Таким чином, за правилами ст. 1266 ЦК до спадкування за правом представлення закликаються саме згадані вище особи, а не їх нащадки; при цьому обмеження ступеня споріднення не допускається лише при спадкуванні по прямій низхідній лінії, родинність за якою визначається виключно від пращура до нащадка. Апеляційний суд помилково скасував рішення суду першої інстанції, не звернувши уваги на встановлений факт того, що діти племінників не є родичами спадкодавця по прямій низхідній

лінії споріднення, а відтак, безпідставно застосував до спірних правовідносин положення ч. 6 ст. 1266 ЦК, задовольнивши позов із цих підстав.

У зв'язку з цим Верховний Суд України рішення Апеляційного суду АР Крим від 1 квітня 2009 р. скасував, залишивши в силі рішення Ялтинського міського суду від 9 грудня 2008 р.¹⁴

Відсутність в особи права на спадкування є наслідком усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК), визнання недійсним усиновлення (статті 236, 237 Сімейного кодексу України), встановлення недійсності або визнання недійсним шлюбу, нікчемності або визнання недійсним заповіту (ст. 1257 ЦК). В юридичній літературі зазначається, що про відсутність права на спадкування слід вести мову тоді, коли відсутні юридичні факти, які давали б особі підстави для закликання до спадкування — утримання, спорідненість, заповіт¹⁵. При цьому вказується, що відсутність права на спадкування може виникнути через скасування рішення суду про визнання фізичної особи померлою. Однак необхідно

врахувати, що скасування зазначеного рішення не завжди буде підставою для визнання свідоцтва про право на спадщину, виданого спадкоємцям особи, оголошеної померлою, недійсним, оскільки ЦК встановлені спеціальні підстави і порядок повернення майна у таких випадках (частини 2—4 ст. 48 ЦК). Тому за відсутності підстав для повернення майна особі, яка була оголошена померлою і рішення суду щодо якої скасовано, відсутні й підстави для визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, виданого їй спадкоємцям.

Оскільки у ст. 1301 ЦК перелік підстав визнання свідоцтва про право на спадщину не є вичерпним, таке свідоцтво може визнаватися недійсним і з інших підстав. Як роз'яснив Верховний Суд України, іншими підставами можуть бути: визнання заповіту недійсним, визнання відмови від спадщини недійсною, визнання шлюбу недійсним, порушення у зв'язку з видачею свідоцтва про право на спадщину прав інших осіб тощо (абз. 3 п. 27 постанови Пленуму № 7). Нескладно помітити, що три з чотирьох вказаних у постанові Пленуму № 7 підстав узагальнюються підставою, наведеною у ст. 1301 ЦК — особа, на ім'я якої оформлене свідоцтво, не має права на спадкування¹⁶.

Порушення спадкових прав інших осіб у зв'язку з видачею свідоцтва може мати місце, зокрема, при порушенні права на обов'язкову частку у спадщині

¹⁴ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6924430>

¹⁵ Див.: Цивільний Кодекс України: Науково-практичний коментар. — Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. — С. 516.

¹⁶ Див.: Заїка Ю.О., Рябокони Є.О. Спадкове право: навч. посіб. / Ю.О. Заїка, Є.О. Рябокони. — К., 2009. — С. 274.

(ст. 1241 ЦК), порушенні прав спадкоємців, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1222 ЦК), порушенні прав осіб, які не подавали заяв про прийняття спадщини, але в силу закону вважаються такими, що прийняли спадщину (частина 3, 4 ст. 1268 ЦК).

Заява про відмову від прийняття спадщини не може містити зобов'язань спадкоємця щодо неперед'явлення вимог стосовно спадщини, оскільки це суперечить ч. 3 ст. 3 ЦПК

Оскільки свідоцтво може бути видане лише спадкоємцю, який прийняв спадщину, дефектність акту прийняття спадщини є підставою визнання свідоцтва недійсним. Зокрема, такими підставами є: недійсність заяви про прийняття спадщини або відмови від прийняття спадщини (приклад на с. 27—28), недійсність заяви про відкликання заяви про прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1269 ЦК) та ін. Оскільки прийняття спадщини як і відмова від її прийняття є за своєю юридичною природою односторонніми правочинами, вони можуть бути визнані недійсними з підстав і в порядку, передбаченому ЦК для таких правочинів.

Розглядаючи вимоги про визнання недійсною відмови від прийняття спадщини, суди повинні мати на увазі, що відповідно до ст. 1270, ч. 1 ст. 1273 ЦК спадкоємець може відмовитися від прийняття спадщини лише протягом строку, встановленого для її прийняття, який, за загальним правилом, складає шість місяців з часу відкриття спадщини. Заява про відмову від прийняття спадщини не може містити зобов'язань спадкоємця щодо неперед'явлення вимог стосовно спадщини, оскільки це суперечить ч. 3 ст. 3 ЦПК.

Так, скасовуючи постановлені у справі судові рішення, якими було відмовлено у позові про визнання недійсною відмови від спадщини, визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину за законом, Верховний Суд України, зокрема, зазначив таке. Суди всупереч вимогам статей 213, 214 ЦПК неналежним чином з'ясували зміст позовних вимог та не звернули уваги на те, що відповідно до ст. 553 ЦК спадкоємець за законом або за заповітом має право відмовитись від спадщини протягом шести місяців з дня відкриття спадщини, а заява позивача від 9 вересня 1998 р. (тобто подана за спливом шестимісячного строку) стосувалася питання неперед'явлення вимог стосовно спадщини та що відповідно до ст. 4 ЦПК 1963 р. відмова від права на звернення до суду є недійсною. Враховуючи наведене, Верховний Суд України рішення Токмацького районного суду

Запорізької області від 17 жовтня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Запорізької області від 17 січня 2008 р. скасував, а справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції¹⁷.

Свідоцтво про право на спадщину може бути визнане недійсним судом також у випадку його видачі за відсутності передбачених законом підстав. Зокрема, такими підставами можуть бути: видача свідоцтва на ім'я спадкоємця, який не прийняв спадщину (ч. 1 ст. 1296 ЦК), до закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1298 ЦК), до народження зачатої, але не народженої дитини, яка є серед спадкоємців за заповітом чи за законом (ч. 2 ст. 1298 ЦК).

Серед підстав недійсності свідоцтва про право на спадщину, не зазначених ні у ст. 1301 ЦК, ні у постанові Пленуму № 7, слід назвати включення до свідоцтва майна, яке не належало спадкодавцю на момент відкриття спадщини, тобто визначення її складу з порушенням статей 1216, 1218 ЦК.

Так, Верховний Суд України погодився з позицією Апеляційного суду Хмельницької області, який, установивши, що свідоцтво про право власності на спірний гараж на ім'я Р. видано 5 вересня 1997 р., тобто через шість років після його смерті, обґрунтовано визнав його недійсним, а у зв'язку із цим визнав недійсним і свідоцтво про право на спадщину на ім'я позивачки Т. Зважаючи на цю обставину, касаційну скаргу залишено без задоволення, а рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 15 жовтня 2009 р., яким визнано недійсними свідоцтво про право власності на гараж від 5 вересня 1997 р. та свідоцтво про право на спадщину за законом від 5 серпня 2008 р. у частині спадкування спірного гаража — без змін¹⁸.

Розглядаючи позовні вимоги, які обґрунтовані подібними обставинами, їх слід розрізняти від випадків, коли спадкодавець за життя не оформив чи не встиг оформити відповідні права. Йдеться про випадки переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК), або ж про ситуацію, коли особа прийняла спадщину, але спадкових прав не оформила.

Нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, виходячи з вимог ч. 3 ст. 1223 ЦК, а щодо спадкової трансмісії — зі ст. 1276 ЦК, дозволяють нотаріусу в таких випадках видати свідоцтво про право на спадщину. Наприклад, форма № 6 додатка № 25 до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції від 22 грудня 2010 р. № 3253/5 (далі — Правила), визначає зразок свідоцтва про право на спадщину за

¹⁷ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2600695>

¹⁸ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14405572>

законом на нерухоме майно померлого спадкоємця, який прийняв спадщину, але не оформив своїх спадкових прав, форма № 5 додатка № 25 до Правил — зразок свідоцтва про право на спадщину за законом на нерухоме майно померлого спадкоємця, який не встиг прийняти спадщину (спадкова трансмісія).

Трапляються непоодинокі випадки оспорування свідоцтва з підстав включення до складу спадщини майна, яке є спільною сумісною власністю спадкодавця та інших осіб. Найбільші труднощі виникають в ситуації, коли зазначені вимоги пред'являють особи, які проживали із спадкодавцем однією сім'єю, але не перебували у шлюбі. Причому за життя спадкодавця такі особи, як правило, вимог не пред'являли, спору зі спадкодавцем не було. Вбачається, що до можливості встановлення факту виникнення спільної сумісної власності після смерті одного із можливих співвласників слід ставитися критично. Необхідно враховувати, що встановлення факту проживання однією сім'єю не має вирішального значення при розгляді справ про визнання права спільної сумісної власності, на що неодноразово звертав увагу Верховний Суд України. Прикладом є така справа.

Серед підстав визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним слід назвати також порушення на момент видачі процесуальних вимог, встановлених для видачі свідоцтва

У квітні 2007 р. А. звернулася до суду із позовом про визнання майна спільною сумісною власністю, посилаючись на те, що проживала з В. однією сім'єю без реєстрації шлюбу з 1986 р. до дня його смерті. Факт спільного проживання встановлено рішенням Новоайдарського районного суду Луганської області від 5 лютого 2007 р. Позивачка зазначила, що під час спільного проживання з померлим було переобладнано житловий будинок, в якому вони проживали весь час і за адресою якого вона зареєстрована з 1 вересня 1986 р., та інше майно.

Рішенням Новоайдарського районного суду Луганської області від 7 травня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Луганської області від 2 жовтня 2007 р., позов задоволено. Визнано об'єктом права спільної сумісної власності А. та померлого В. таке майно: легковий автомобіль «Москвич-2140», телевізор «Тошиба», два килими та дві килимові доріжки, газову плиту, велосипед, диван та два крісла; визнано об'єктами права спільної сумісної власності гараж і житловий будинок.

Розглянувши справу за касаційною скаргою, Верховний Суд України вказав, що посилання в ухваленому рішенні на преюдиціальне значення для вирішення справи встановленого рішенням

Новоайдарського районного суду Луганської області від 5 лютого 2007 р. факту проживання однією сім'єю А. та В. не має вирішального значення при розгляді справ про визнання права спільної сумісної власності, а може бути підставою для одержання права на спадкування в порядку статей 1264, 1259 ЦК. Проте зазначені позовні вимоги в межах розглянутого судом позову А. не заявлялись. Враховуючи наведене, Верховний Суд України постановив у справі судові рішення скасувати, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції¹⁹.

Серед підстав визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним слід назвати також порушення на момент його видачі процесуальних вимог, встановлених для видачі свідоцтва, зокрема, видача свідоцтва неналежною особою, не за місцем відкриття спадщини, з недотриманням строків видачі свідоцтва. Слід також зазначити, що нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України встановлені вимоги до форми свідоцтва, недотримання яких може бути за наявності достатніх обставин підставою для визнання його недійсним, зокрема, додаток № 25 до Правил містить форми № 1—17, якими визначені зразки свідоцтв про право на спадщину. Окремо застерігається, що при вчиненні нотаріальних дій нотаріуси застосовують посвідчувальні написи, видають свідоцтва за формами, встановленими п. 6.14 Правил. Однак у разі відсутності необхідних посвідчувальних написів чи свідоцтв, які б відповідали вчинюваній нотаріальній дії, нотаріус може застосовувати ту з форм, яка найбільше відповідає цій нотаріальній дії, із застосуванням окремих елементів інших посвідчувальних написів та свідоцтв (п. 6.19 Правил).

Таким чином, можна відступити від запропонованих форм, комбінувати окремі їх елементи, якщо це відповідає вчинюваній нотаріальній дії. Згідно з п. 1.6 розд. 1 Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 7 липня 2011 р. № 1810/5 (далі — Положення) не може бути підставою для визнання свідоцтва недійсним невнесення відомостей про видані свідоцтва про право на спадщину до Спадкового реєстру; хоча зазначені відомості підлягають обов'язковому внесенню до нього.

Важливим є вирішення питання про правові наслідки визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним. Причому, як вже зазначалося, вирішуючи питання про недійсність свідоцтва, правила про недійсність правочину не застосовуються, відповідно не можуть бути застосовані

¹⁹ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2731753>

та визначені у статтях 216—217 ЦК правові наслідки недійсності правочину.

Однак слід зауважити, що законодавцем питання про наслідки недійсності свідоцтва жодним чином не вирішене. Єдине правило міститься у Положенні, за яким відомості про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним (вид, дата та номер документа, на підставі якого свідоцтво про право на спадщину визнане недійсним, найменування суду) підлягають внесенню до Спадкового реєстру (п. 2.2.4 розд. 2. Положення). У зв'язку з чим рішення суду про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним після набрання ним чинності повинно направлятися нотаріусу, який видав свідоцтво, для виконання зазначених вимог.

Недійсність свідоцтва про право на спадщину не має наслідком безумовну недійсність усіх укладених у подальшому правочинів та правовстановлювальних документів щодо майна, на яке було видане недійсне свідоцтво

Для осіб, права яких порушені свідоцтвом про право на спадщину, визнання його недійсним може мати наслідком перерозподіл спадщини з видачею цим особам нових свідоцтв про право на спадщину (з урахуванням обставин, встановлених судовим рішенням), а за відсутності можливості отримати свідоцтво в нотаріальному порядку — присудження частини майна в натурі, визнання права власності на спадкове майно або ж виплату грошової компенсації.

Серед спорів, які вирішуються судами внаслідок недійсності свідоцтва, можуть бути такі, в яких йдеться про визнання права власності на майно і, відповідно, оспорювання у разі укладання правочинів щодо майна, на яке було видане спірне свідоцтво. При цьому необхідно застерегти, що недійсність свідоцтва про право на спадщину не має наслідком безумовну недійсність усіх укладених у подальшому правочинів та правовстановлювальних документів щодо майна, на яке було видане недійсне свідоцтво. Такі правочини можуть бути визнані недійсними лише з підстав, встановлених законом. У судовій практиці до питання про наслідки недійсності свідоцтва має місце дещо спрощений підхід. Досить поширеною є позиція, яка простежується в такому прикладі.

Так, задовольняючи позовні вимоги О. про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, укладеного 31 серпня 2006 р. між К. та Л., суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, виходив із того, що визнання

недійсним свідоцтва про право на спадщину на квартиру, виданого на ім'я К. 13 січня 2005 р., тягне не недійсність договору купівлі-продажу зазначеної квартири. Однак з висновками судів у цій частині суд касаційної інстанції не погодився, визнав застосування до спірних правовідносин правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК, помилковим, судові рішення в частині вирішення питання про визнання недійсним договору купівлі-продажу скасував з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції²⁰.

Проведене дослідження проблематики недійсності дає змогу зробити такі основні висновки:

1. В цивільному праві поняття «недійсність» застосовується з різними правовими явищами,

однак необхідно чітко розмежовувати недійсність того чи іншого явища правової дійсності від визнання його недійсним судом. Так, доречно вести мову про визнання недійсним правочину,

шлюбу, усиновлення, свідоцтва (про право власності, про право на спадщину), рішення тощо, і навпаки, помилково ставити питання про визнання недійсним суб'єктивного права, вимоги, зобов'язання, заборони відступлення права вимоги тощо.

2. За видовою ознакою слід виділити недійсність юридичного факту як дії, недійсність правовідношення, недійсність документа про право. До останнього виду належить недійсність свідоцтва про право на спадщину.

3. Оскільки свідоцтво про право на спадщину не є правочинном, при вирішенні питання щодо його недійсності положення ЦК про недійсність правочину, їх підстави та наслідки застосовуватись не можуть.

4. Підстави визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину визначені у ЦК невичерпно, свідоцтво може визнаватись недійсним і з інших підстав, зокрема, у випадку його видачі за відсутності передбачених законом підстав, при включенні до свідоцтва майна, яке не належало спадкодавцю на момент відкриття спадщини та ін.

5. Недійсність свідоцтва про право на спадщину не має наслідком безумовну недійсність усіх укладених у подальшому правочинів та правовстановлювальних документів щодо майна, на яке було видане недійсне свідоцтво. Такі правочини можуть бути визнані недійсними лише з підстав, встановлених законом.

²⁰ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8532282>

Ю.Л. Сенін,
суддя Верховного Суду
України,
секретар Пленуму
Верховного Суду України,
заслужений юрист
України

Summary

The article deals with major problem, which quite often becomes a subject of a trial – compensation for injuries sustained to the worker's health. The author comments in detail on the Law of 14 January 1998 "Fundamental Legislation of Ukraine on Mandatory State Social Insurance" and exemplifies trying this category of cases by the courts and the Supreme Court of Ukraine, particularly

Відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівника

Відповідно до ч. 4 ст. 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, а також втрати годувальника, гарантується ст. 46 Основного Закону України.

Відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, провадиться згідно із законодавством, яке складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР, Закону від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон № 1105-XIV), Закону від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII «Про охорону праці» (в редакції Закону від 21 листопада 2002 р. № 229-IV), Цивільного кодексу України (далі — ЦК), а також законодавчих та інших нормативно-правових актів у тій їх частині, що не суперечить Закону № 1105-XIV.

З 1 квітня 2001 р. відповідальність за відшкодування шкоди працівнику, заподіяної під час виконання ним трудових обов'язків, покладається вже не на особу, яка завдала шкоду (роботодавця), а на Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань України

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила ніж ті, що їх містить законодавство України про страхування від нещасного випадку, то застосовуються правила відповідного міжнародного договору.

Слід зазначити, що з 1 квітня 2001 р. відповідальність за відшкодування шкоди працівнику, заподіяної під час виконання ним трудових обов'язків, покладається вже не на особу, яка завдала шкоду (роботодавця), а на Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань України (далі — Фонд).

Особам, які потерпіли на виробництві до 1 квітня 2001 р., Фонд сплачує страхові виплати та надає соціальні послуги з того часу, коли відповідні підприємства передали йому в установленому порядку документи, що підтверджують право цих працівників (членів їхніх сімей) на такі виплати й послуги, або коли таке право встановлено в судовому порядку.

Уся заборгованість із відшкодування матеріальної та моральної шкоди виплачується потерпілим на виробництві та членам їхніх сімей (утриманцям) роботодавцями, а в разі їх ліквідації без створення правонаступника — Фондом. Спори, що виникають із приводу заборгованості, повинні вирішуватись на підставі законодавства, яке було чинним на момент виникнення в потерпілого права на відшкодування шкоди.

Дія Закону № 1105-XIV не поширюється на працівників, які виконували роботу не відповідно до трудового договору, а на інших юридичних підставах і не є суб'єктами страхування від нещасного випадку, а також на осіб, зазначених у ст. 11 цього Закону, які не сплачували страхових внесків із добровільного страхування від нещасного випадку. Питання про відповідальність за ушкодження їхнього здоров'я має вирішуватися на підставі відповідних норм цивільного законодавства.

Норми Закону № 1105-XIV також не застосовуються при вирішенні спорів за позовами військовослужбовців, осіб рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ і деяких інших категорій осіб, порядок та умови страхування яких встановлено спеціальним законодавством.

Разом з тим слід зазначити, що з прийняттям Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судострій і статус суддів» дія норм Закону № 1105-XIV почала розповсюджуватися й на суддів.

Підставою для покладення на Фонд обов'язку щодо виплати грошових сум на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівника, є настання страхового випадку.

Відповідно до ст. 13 Закону № 1105-XIV страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну або психічну травму за обставин, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг. Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення або

виявлення у період, коли потерпілий не знаходився в трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів. Нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося в результаті порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці, також є страховим випадком.

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися в процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть. Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначається Кабінетом Міністрів України.

У зв'язку зі змінами у законодавстві страхова виплата за моральну шкоду провадиться Фондом застрахованим та членам їх сімей лише щодо вимог, заявлених з підстав втрати працездатності, встановленої висновком МСЕК до 1 січня 2006 р. Відповідальність за моральну шкоду за вимогами, заявленими щодо втрати працездатності, встановленої після зазначеної дати, несе особа, з якою потерпілий перебував у трудових відносинах, на підставі ст. 1167 ЦК

Професійне захворювання — захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою. Перелік професійних захворювань затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662. Як виняток, страховим випадком може бути визнано захворювання, не внесене до зазначеного переліку, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним. Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах із підприємством, під час роботи на якому він захворів.

У разі настання страхового випадку Фонд виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, страхові виплати, передбачені ст. 28 Закону № 1105-XIV. Право на отримання потерпілим одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати настає з дня встановлення йому медико-соціальною експертною комісією (далі — МСЕК) стійкої втрати професійної працездатності.

У зв'язку зі змінами у законодавстві страхова виплата за моральну шкоду провадиться Фондом застрахованим та членам їх сімей

лише щодо вимог, заявлених з підстав втрати працездатності, встановленої висновком МСЕК до 1 січня 2006 р. Відповідальність за моральну шкоду за вимогами, заявленими щодо втрати працездатності, встановленої після зазначеної дати, несе особа, з якою потерпілий перебував у трудових відносинах, на підставі ст. 1167 ЦК.

Слід зауважити, що правовідносини щодо відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку з виконанням потерпілим трудових обов'язків, не є трудовими, оскільки у такому випадку шкоду, спричинену здоров'ю громадянина, не можна вважати предметом трудового договору. Не регулюються нормами трудового законодавства й правовідносини між членами сім'ї (утриманцями) потерпілого та підприємством, установою, організацією, де він виконував свої трудові обов'язки. А тому відшкодування шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю особи під час виконання нею трудової функції, повинно, на нашу думку, здійснюватися на підставі норм цивільного, а не трудового законодавства. Нормами цивільного законодавства слід також керуватися при вирішенні питання щодо позовної давності.

Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє Фонд від виконання зобов'язань перед потерпілим

Розглядаючи справи про стягнення страхових виплат, слід виходити із того, що обов'язок Фонду з їх виплати не залежить від наявності вини страховика у спричиненні шкоди, а настає при встановленні страхового випадку, яким є факт нещасного випадку на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму за обставин, зазначених у ст. 14 Закону № 1105-XIV, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг.

Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє Фонд від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Згідно з вимогами ст. 34 Закону № 1105-XIV розмір щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Сума такої виплати не повинна

перевищувати середньомісячного заробітку потерпілого до ушкодження здоров'я.

Встановлення ступеня втрати професійної працездатності (у відсотках), групи інвалідності потерпілих, причини і часу її виникнення, а також визначення потреби в додаткових видах допомоги провадиться в усіх випадках МСЕК.

У тих випадках, коли потерпілий на одному підприємстві (в установі, організації) мав кілька виробничих травм із втратою працездатності, розмір відшкодування визначається за загальним відсотком втрати професійної працездатності

Якщо потерпілому одночасно із щомісячною страховою виплатою призначено пенсію по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком, то їх сума не повинна перевищувати середньомісячний заробіток, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсія по інвалідності зменшенню не підлягають.

Відповідно до ч. 10 ст. 34 Закону № 1105-XIV втрачений потерпілим у зв'язку з ушкодженням здоров'я заробіток (відповідна його частина) визначається із середньомісячного заробітку, обчисленого згідно із затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. № 1266 Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р., від 18 липня 2007 р., від 8 грудня 2009 р.).

У тих випадках, коли потерпілий на одному підприємстві (в установі, організації) мав кілька виробничих травм із втратою працездатності, розмір відшкодування визначається за загальним відсотком втрати професійної працездатності. Середньомісячний заробіток при цьому за бажанням потерпілого визначається за відповідні періоди (за вибором потерпілого), що передували втраті працездатності від будь-якої з їх травм.

Якщо потерпілий одержав травми на різних підприємствах, то розмір відшкодування визначається для кожного підприємства окремо, виходячи з відсотку втрати професійної працездатності, встановленого МСЕК для кожного випадку, і середньомісячного заробітку за

відповідні періоди, що передували втраті працездатності на кожному підприємстві.

За потерпілим, якого за висновком МСЕК або лікарсько-консультативної комісії (далі — ЛКК) тимчасово переведено за його згодою на легшу нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений комісією, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. Якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, у тому числі й через відсутність відповідних вакансій, Фонд зобов'язаний сплачувати потерпілому страхову виплату в розмірі його середньомісячного заробітку.

У разі ушкодження здоров'я в період виробничого навчання (практики) сума страхової виплати визначається за діючою на підприємстві ставкою (окладом) тієї професії (спеціальності), якій навчався потерпілий, але не нижче від найменшого розряду тарифної ставки відповідної професії. У такому ж порядку на підставі ч. 15 ст. 34 Закону № 1105-XIV має визначитися розмір відшкодування (сума страхової виплати) при заподіянні ушкодження здоров'я учням та студентам навчальних закладів, клінічним ординаторам, докторантам, залученим до будь-яких робіт під час, перед або після занять для набуття професійних навичок.

Вирішуючи спори про стягнення одноразової допомоги у зв'язку з ушкодженням здоров'я, слід мати на увазі, що умови, порядок та розміри її виплати регулюються Законом № 1105-XIV. Потерпілий має право на таку допомогу при стійкій втраті працездатності незалежно від встановлення йому певної групи інвалідності

Якщо в період навчання (практики) потерпілий одержував заробіток, за його згодою сума страхової виплати визначається із середньомісячного заробітку за цей період. За бажанням потерпілого ця сума може бути визначена із середньомісячного заробітку до початку виробничого навчання (практики).

Вирішуючи спори про стягнення одноразової допомоги у зв'язку з ушкодженням здоров'я, слід мати на увазі, що умови, порядок та розміри її виплати регулюються Законом № 1105-XIV. Потерпілий має право на таку допомогу при стійкій втраті працездатності незалежно від встановлення йому певної групи інвалідності. Ця допомога визначається із розрахунку його

середньої заробітної плати (доходу) за кожен відсоток втрати професійної працездатності, але не вище чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду.

При зміні в період виплати ступеня втрати потерпілим професійної працездатності, складу сім'ї померлого, підвищенні розміру мінімальної заробітної плати у визначеному законодавством порядку розмір щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу підлягає відповідному перерахуванню

Якщо з вини Фонду одноразова допомога потерпілому або особам, які мають право на її одержання, не була своєчасно визначена або виплачена, її розмір підлягає коригуванню у зв'язку зі зростанням цін на споживчі товари та послуги в установленому законодавством порядку.

У тих випадках, коли комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я мало місце не лише з вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги як страхової виплати за рішенням цієї комісії зменшується, але не більше ніж на 50 відсотків. В інших випадках одноразову допомогу може бути зменшено в цих же межах у порядку, визначеному трудовим колективом. Залежно від встановлених обставин розмір одноразової допомоги може бути зменшено із зазначених підстав судом. У разі виникнення спору суд вирішує це питання з урахуванням встановлених обставин, але при зменшенні з цих підстав розміру одноразової допомоги не може вийти за зазначені межі.

При зміні в період виплати ступеня втрати потерпілим професійної працездатності, складу сім'ї померлого, підвищенні розміру мінімальної заробітної плати у визначеному законодавством порядку розмір щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу підлягає відповідному перерахуванню.

Перерахування суми втраченого заробітку провадиться також у разі зростання в попередньому календарному році середньої заробітної плати в галузях національної економіки. Таке перерахування провадиться з 1 березня наступного року, при цьому визначена раніше сума щомісячної виплати зменшенню не підлягає (ст. 29 Закону № 1105-XIV). Сума перерахованої щомісячної страхової виплати та пенсії

по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання обмежується відкоригованим середньомісячним заробітком потерпілого. При перерахуванні щомісячних страхових виплат з 1 березня для коригування середньомісячної заробітної плати застосовується коефіцієнт, на який перераховуються щомісячні страхові виплати потерпілим (членам їх сімей), визначений за рішенням правління Фонду.

Ось один з прикладів розгляду судами справ цієї категорії.

Рішенням Павлоградського міськрайонного суду від 23 березня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 липня 2007 р., задоволено позов Н. про перерахування розміру страхових виплат.

Скасовуючи зазначені судові рішення та ухвалюючи нове рішення про відмову в позові, колегія суддів Верховного Суду України зазначила таке.

Задовольняючи позов, суди як першої, так і апеляційної інстанцій виходили із того, що при щорічному перерахунку розміру щомісячних страхових виплат позивача, починаючи з 1 березня 2003 р., на підставі ч. 2 ст. 29 Закону № 1105-XIV відділення Фонду безпідставно та всупереч принципу повного відшкодування шкоди застосовувало коефіцієнти зростання середньомісячної реальної заробітної плати у галузях національної економіки, визначені постановами правління Фонду, натомість застосуванню підлягають коефіцієнти зростання середньої заробітної плати, затверджені Державним комітетом статистики України.

Проте з такими висновками судів погодитись не можна, оскільки згідно зі ст. 17 Закону № 1105-XIV правління Фонду, зокрема, спрямовує і контролює діяльність виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів; затверджує інструкцію про порядок перерахування, обліку та витрачання страхових коштів, погоджену з Національним банком України і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, інші нормативні документи, що регламентують внутрішню діяльність Фонду.

Рішення правління Фонду, прийняте в межах його компетенції, є обов'язковим для виконання всіма страхувальниками та застрахованими.

Частиною 2 ст. 29 Закону № 1105-XIV передбачено, що перерахування сум щомісячних страхових виплат провадиться також у разі зростання у попередньому календарному році середньої заробітної плати у галузях національної економіки за даними центрального органу виконавчої

влади з питань статистики. Таке перерахування провадиться з 1 березня наступного року. При цьому визначена раніше сума щомісячної страхової виплати зменшенню не підлягає.

Згідно з пунктами 4.4.2.—4.4.4. Порядку призначення та здійснення страхових виплат потерпілим (членам їх сімей), узгодженого з Міністерством праці та соціальної політики України й затвердженого постановою правління Фонду від 31 січня 2002 р. № 7 (що діяв на час виникнення спірних правовідносин) — при проведенні перерахування щомісячних страхових виплат з 1 березня кожного року середньомісячна заробітна плата підлягає коригуванню. При цьому відкоригована середньомісячна заробітна плата не може перевищувати встановлену на дату настання права на перерахування максимальну величину (граничну суму) заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески до Фонду.

Сума перерахованої щомісячної страхової виплати та пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (станом на 1 березня відповідного року) обмежується відкоригованим середньомісячним заробітком потерпілого.

При перерахуванні щомісячних страхових виплат з 1 березня для коригування середньомісячної заробітної плати застосовується коефіцієнт, на який перераховуються щомісячні страхові виплати потерпілим (членам їх сімей) за рішенням правління Фонду.

Такі ж положення щодо перерахування розміру щомісячних страхових виплат з 1 березня було передбачено п. 3.7 Порядку призначення та здійснення страхових виплат застрахованим особам (членам їх сімей), затвердженого постановою правління Фонду від 22 грудня 2005 р. № 83.

Аналогічна норма міститься і в новій редакції Порядку призначення та здійснення страхових виплат застрахованим особам (членам їх сімей), затвердженого постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 р. № 24, згідно з пунктами 3.4.4., 3.8.2. якого розмір щомісячної страхової виплати визначається з урахуванням коефіцієнтів перерахування, що встановлюються правлінням Фонду щороку з 1 березня; перерахування розміру щомісячної страхової виплати проводиться виходячи з відкоригованої заробітної плати на коефіцієнт підвищення страхових виплат, затверджений правлінням Фонду.

Зазначений Порядок призначення та здійснення страхових виплат застрахованим особам (членам їх сімей) затверджено відповідно до Закону № 1105-XIV, до якого внесено зміни

Законом від 23 лютого 2007 р. № 717-V, що набрав чинності 20 березня 2007 р., відповідно до яких п. 7 ч. 7 ст. 17 Закону № 1105-XIV доповнено абз. 11 та визначено повноваження правління Фонду щодо затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат.

За таких обставин суд не мав правових підстав для задоволення позову, оскільки відділенням Фонду проводились перерахування щомісячних страхових виплат позивача відповідно до постанов правління Фонду, прийнятих у 2002—2006 рр.

Розмір витрат на необхідний догляд за потерпілим установлюється залежно від характеру цього догляду, який визначається МСЕК, і не може бути меншим (на місяць) від: мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо); її половини — на постійний сторонній догляд; чверті — на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо)

Якщо в потерпілого у зв'язку з ушкодженням здоров'я є потреба у додаткових витратах на медичну та соціальну допомогу, що підтверджується із зазначенням їх тривалості висновком МСЕК, вони компенсуються Фондом відповідно до ч. 4 ст. 34 Закону № 1105-XIV.

При розгляді таких вимог слід виходити із того, що компенсація (відшкодування) витрат на додаткове харчування, якщо його неможливо забезпечити в лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі, визначається за раціоном, складеним дієтологом чи лікарем, який лікує, та затвердженим МСЕК на підставі інформації органів державної статистики про середні ціни на продукти харчування в торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали.

Розмір витрат на необхідний догляд за потерпілим установлюється залежно від характеру цього догляду, який визначається МСЕК, і не може бути меншим (на місяць) від: мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо); її половини — на постійний сторонній догляд; чверті — на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).

Для інвалідів I групи висновки МСЕК про потребу в звичайному сторонньому догляді або в побутовому обслуговуванні не вимагаються.

Якщо потерпілий потребує допомоги кількох видів, йому відшкодовуються витрати на кожен із них незалежно від того, ким вона здійснюється.

Розмір витрат на ліки, лікування, протезування (крім протезів із дорогоцінних металів),

предмети догляду за потерпілим визначається на підставі виданих лікарями рецептів, довідок або рахунків про їх вартість. За медичним висновком потерпілому, який став інвалідом, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а інвалідам I групи — щорічно надається безоплатно путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсується Фондом у розмірі, встановленому його правлінням. Потерпілому, який став інвалідом, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування й назад. Якщо він працює і використав щорічну відпустку до одержання путівки в санаторно-курортний заклад, йому надається додаткова відпустка для лікування (включно із часом проїзду) зі збереженням на цей період середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що був перед відпусткою, за його вибором.

У разі необхідності супроводжувати потерпілого особі, яка це робить, компенсуються витрати на проїзд і житло відповідно до законодавства про службові відрядження.

Фонд зобов'язаний компенсувати потерпілому (за наявності в нього відповідно до висновків МСЕК медичних показань) вартість автомобіля з ручним керуванням, запасних частин до нього, його ремонту й технічного обслуговування, пального, а також навчання з керування автомобілем у розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України.

Стягнення додаткових витрат потерпілого може бути проведено й на майбутній час у межах строків, зазначених у висновку МСЕК. При стягненні сум витрат на протезування, придбання путівки на санаторно-курортне лікування, автомобіля суд повинен зазначити в рішенні, що присуджені суми підлягають перерахуванню відповідній організації, яка має надати ці послуги потерпілому.

У разі смерті потерпілого, який був застрахований, право на одержання страхових виплат на підставі Закону № 1105-XIV мають: діти, котрі не досягли 16 років, у тому числі дитина, яка народилась протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті; діти із 16 до 18 років, які не працюють, або старші, які через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти на життя; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення

навчання, але не більше ніж до досягнення ними 23 років; жінки, які досягли 55 років, і чоловіки — 60 років, якщо вони не працюють; інваліди-члени сім'ї померлого — на час інвалідності; непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право; дружина (чоловік) або один із батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює і доглядає дітей, братів, сестер, онуків померлого, які не досягли восьмирічного віку.

Право осіб, які перебували на утриманні потерпілого, який одержував щомісячну страхову виплату і пенсію у зв'язку з інвалідністю, настає з дати встановлення МСЕК причинного зв'язку смерті потерпілого з раніше одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я

Особи, які не працюють та перебувають на обліку в центрі зайнятості, не належать до осіб, які перебувають на утриманні потерпілого.

Право на отримання страхових виплат в осіб, які мають на них право, настає з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на їх виплату.

Право осіб, які перебували на утриманні потерпілого, який одержував щомісячну страхову виплату і пенсію у зв'язку з інвалідністю, настає з дати встановлення МСЕК причинного зв'язку смерті потерпілого з раніше одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

За дружиною померлого у випадку реєстрації нового шлюбу зберігається право на отримання раніше призначених страхових виплат. За дітьми право на одержання виплат зберігається і при усиновленні їх у майбутньому або коли до досягнення віку, зазначеного у ст. 33 Закону № 1105-XIV, вони стали інвалідами.

У разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого за вирахуванням частки, що припадала на нього та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати

Непрацездатні члени сім'ї загиблого, які мали самостійний заробіток або одержували пенсію на час його смерті, можуть бути визнані утриманцями потерпілого, якщо частка заробітку останнього, що припадала на кожного з них, була основним і постійним джерелом їх існування. Розмір щомісячних страхових виплат у зв'язку з втратою годувальника у цих випадках визначається з його заробітку (доходу) без урахування заробітку або пенсії, що одержували зазначені особи.

Слід враховувати, що Законом № 1105-XIV встановлено виключний перелік страхових виплат, які повинні здійснюватись Фондом членам сім'ї померлого потерпілого, а саме — одноразову допомогу, пенсію у зв'язку з втратою годувальника, на послуги, пов'язані з його похованням.

Виплата Фондом сум на відшкодування моральної шкоди, яка заподіяна членам сім'ї застрахованого смертю останнього, Законом № 1105-XIV не передбачена.

У разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого за вирахуванням частки, що припадала на нього та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати.

Якщо потерпілий одержував страхові виплати і не працював, розмір відшкодування шкоди особам, які мають право на страхові виплати згідно зі ст. 33 Закону № 1105-XIV, визначається, виходячи із суми щомісячних страхових виплат і пенсії по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком (професійним захворюванням), які він одержував на день смерті.

Сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначається шляхом ділення частини заробітку (доходу) потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб.

Сума страхових виплат непрацездатним особам, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право, визначається в такому порядку:

а) якщо кошти на утримання стягувалися за рішенням суду, страхові виплати визначаються в сумі, призначеній судом;

б) якщо кошти на утримання не стягувалися в судовому порядку, сума страхової виплати встановлюється Фондом в розмірі до 25 відсотків середньомісячного заробітку потерпілого, а у разі спору — судом.

Установлена зазначеним особам сума страхових виплат вилучається із заробітку годувальника, а потім визначається сума страхових виплат особам, які перебували на утриманні померлого.

У судовій практиці виникають питання щодо права Фонду на відшкодування сплачених ним потерпілим сум з винних осіб в порядку регресу;

відповідь на це питання міститься в деяких ухвалах Верховного Суду України, постановлених за результатами розгляду справ у касаційному порядку.

Так, рішенням Буцацького районного суду Тернопільської області від 24 вересня 2008 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду цієї ж області від 2 грудня 2008 р., задоволено позов відділення виконавчої дирекції Фонду в м. Львові до громадянина Б. про відшкодування шкоди.

Задовольняючи позов, суд виходив із того, що відділення виконавчої дирекції Фонду в м. Львові сплатило К. страхові виплати в зв'язку з ушкодженням його здоров'я за період із серпня 2006 р. по липень 2007 р. на загальну суму 19 тис. 383 грн 58 коп., в тому числі й одноразову допомогу, однак винним у завданні шкоди К. визнано Б., який з огляду на положення ст. 1191 ЦК зобов'язаний повернути відділенню Фонду сплачені К. кошти в повному обсязі, оскільки інший розмір відшкодування законом не встановлений.

Скасовуючи зазначені судові рішення, колегія суддів Верховного Суду України в ухвалі від 20 травня 2009 р. зазначила таке.

Згідно з ч. 1ст. 1191 ЦК особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Цією нормою передбачено право регресу особи в разі, якщо вона відшкодувала потерпілому шкоду, заподіяну іншою особою в рамках деліктних правовідносин між нею та потерпілим.

Разом з тим правовідносини, пов'язані зі страхуванням різних видів, регулюються нормами гл. 67 ЦК.

Відповідно до ст. 993 ЦК до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страховальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

У преамбулі до Закону № 1105-XIV передбачено, що страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Згідно із частинами 4 та 5 ст. 6 Закону № 1105-XIV суб'єктом страхування є страховик — Фонд. Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Таким чином, страхування від нещасного випадку є обов'язковим особистим страхуванням.

Оскільки сфера дії Закону № 1105-XIV поширюється виключно на застрахованих осіб, страховальників та страховика, то цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами не врегульований правовий механізм відносин Фонду як страховика з іншими особами — відповідальними за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю застрахованої особи, тому до таких правовідносин підлягають застосуванню загальні положення ЦК щодо страхування.

З урахуванням наведеного та з огляду на положення статей 993, 999 ЦК Фонд як страховик за обов'язковим особистим страхуванням не має права вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди потерпілому.

Відповідно до статей 57, 58 ЦПК предметом доказування при розгляді справ про відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я працівника, мають бути такі обставини: факт нещасного випадку під час виконання трудових обов'язків; ступінь втрати професійної працездатності та її зв'язок з нещасним випадком; розмір середньомісячного заробітку потерпілого до ушкодження здоров'я; розмір пенсії по інвалідності, якщо її призначено потерпілому; потреба у додаткових витратах на медичну та соціальну допомогу, розмір таких витрат.

Встановлюючи зазначені факти, слід також враховувати вимоги ст. 59 ЦПК про те, що обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Зокрема, факт нещасного випадку може підтверджуватись актом за формою Н-1, ступінь втрати професійної працездатності, потреба у додаткових витратах на медичну та соціальну допомогу — висновком МСЕК, розмір середньомісячного заробітку та пенсії — відповідними довідками.

Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення судами справ про відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я працівника, безумовно сприятиме захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Т.В. Руда,
аспірант юридичного
факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Summary

This article examines circumstances that do not require proofs in the civil proceedings of the USA and Ukraine. The author performs comparative legal analysis of controlling reasons for release from proving in these countries. This study gives a detailed examination of the United States laws that regulate unquestionable, well-known, prejudicial circumstances and circumstances presumed by the law as those that can not be disproved, and compares them with the relevant legislative rules of Ukraine

Підстави звільнення від доказування у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аспект

У цивільному судочинстві сторона, яка заявляє про певний факт, повинна довести його існування. Водночас у законі закріплено перелік обставин, які не потребують доказування. Основною метою встановлення підстав звільнення від доказування є досягнення процесуальної економії та запобігання ухваленню різних судових рішень щодо однієї й тієї самої обставини.

Підстави звільнення від доказування закріплені у цивільному процесуальному законодавстві багатьох країн. Відповідно до ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України це безспірні обставини (ті, що визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі), визнані судом загальновідомі обставини та преюдиційні обставини (ті, що встановлені в судовому рішенні іншого суду, яке набрало законної сили)

Проблематика щодо підстав звільнення від доказування у цивільному процесі у різні часи була предметом дослідження вчених-процесуалістів В.М. Гордона, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.К. Пучинського, Л.К. Радзівської, Т.В. Сахнової, Л.П. Смишляєва, М.Й. Штефана, Ч. Маккорміка, М. Рейтлінгера, Дж. Фріденталя, Р. Уолкера та ін.

Підстави звільнення від доказування закріплені у цивільному процесуальному законодавстві багатьох країн. За ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) не потребують доказування безспірні обставини (ті, що визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі), визнані судом загальновідомі обставини та преюдиційні обставини (ті, що встановлені в судовому рішенні іншого суду, яке набрало законної сили). Подібні обставини, що не потребують доказування, існують у цивільному процесі США. Так, суд може визнати встановленими факти, що стосуються визнання (*admission*); суддівської обізнаності (*judicial notice*); преюдиційності (*res judicata ma collateral estoppel*). Крім цього, в американському судочинстві до обставин, які не потребують доказування, належать презумпції, які не можуть бути спростовані (*conclusive presumption*).

Дослідження проблематики обставин, які не потребують доказування, потребує окремого аналізу кожної з них і виявлення спільних та відмінних рис у правовому регулюванні підстав звільнення від доказування в судочинстві України та США.

У США визнання можливе не лише до судового розгляду, а також у будь-який момент під час розгляду справи по суті й може бути реалізовано в усній, письмовій формі та у формі мовчазної згоди. Визнання стороною факту вважається остаточним і не ставиться судом під сумнів. Відмова від визнання або його зміна можливі лише у виняткових випадках із дозволу суду.

Визнання сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, певних обставин існує і в українському судочинстві. Як і в американському процесі, визнання може бути активне (в усній та письмовій формі відповідно до ч. 1 ст. 174 ЦПК) та пасивне (відсутність заперечень). Однак, на відміну від американського судочинства, в Україні відсутні механізми обміну доказами до судового розгляду і в законі не передбачено можливості звернення учасників процесу один до одного з вимогами про визнання

Безспірні обставини. Ще в часи Російської імперії В.М. Гордон писав, що кожна сторона зобов'язана доводити лише ті обставини, які оспорує її опонент¹, тобто в силу принципу змагальності особам, які беруть участь у справі, не потрібно подавати докази на підтвердження обставин, які не оспоруються. Відповідно до правила 36 Федеральних правил цивільного процесу (далі — ФПЦП)² у цивільному судочинстві США, щоб вилучити безспірні обставини з предмета доказування, на етапі досудового розгляду одна сторона може звернутися до іншої з вимогою про визнання певних фактів або підтвердження достовірності певних документів (*requests for admission*). Протилежна сторона має відповісти на таку вимогу протягом 30 днів. Допускається подовження строку з дозволу суду. У разі визнання протилежною стороною певних обставин, сторона, що висунула вимогу про визнання, звільняється від їх доказування і ці факти вважаються встановленими. Визнання також може міститися у відповіді на позов, який відповідач зобов'язаний подати на стадії досудового розгляду.

У США визнання можливе не лише до судового розгляду, а також у будь-який момент під час розгляду справи по суті й може бути реалізоване в усній, письмовій формі та у формі мовчазної згоди. Визнання стороною факту вважається остаточним і не ставиться судом під сумнів.

¹ Див.: Гордон В. М. Устав гражданского судопроизводства. — СПб., 1911. — С. 368.

² Див.: Federal Rules of Civil Procedure (Enacted by the Conference of Senior Circuit Judges of the United States, September 16, 1938; with amendments as of December 2010) // <http://judiciary.house.gov/hearings/printers/1111th/civil2010.pdf> (Тим і далі непереклад автора).

Відмова від визнання або його зміна можливі лише у виняткових випадках із дозволу суду. Так, згідно з правилом 36 (b) ФПЦП суд може визнати відмову сторони від визнання або його зміну, якщо це сприятиме вирішенню справи по суті і якщо, на думку суду, це не створить необґрунтованих труднощів для сторони, яка звернулася з вимогою про визнання фактів, пов'язаних із доказуванням істотних елементів її позову або заперечення проти позову.

Визнання сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, певних обставин існує і в українському судочинстві. Як і в американському процесі, визнання може бути активне (в усній та письмовій формі відповідно до ч. 1 ст. 174 ЦПК) та пасивне (відсутність заперечень).

Визнання сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, певних обставин існує і в українському судочинстві. Як і в американському процесі, визнання може бути активне (в усній та письмовій формі відповідно до ч. 1 ст. 174 ЦПК) та пасивне (відсутність заперечень).

Однак, на відміну від американського судочинства, в Україні немає механізмів обміну доказами до судового розгляду і в законі не передбачено можливості звернення учасників процесу один до одного з вимогами про визнання. Фактично сторони можуть визнати певні обставини якнайшвидше під час попереднього судового засідання, а якщо суддя визнає його проведення необов'язковим — лише під час судового розгляду справи по суті, що не сприяє процесуальній економії.

Крім цього, на відміну від США, у вітчизняному процесі визнання стороною певної обставини може бути лише активне — відображене в письмовій або усній формі (ч. 3 ст. 130 та ч. 1 ст. 174 ЦПК). Визнанням не може бути замовчування, незаперечення певних обставин. Водночас, на нашу думку, безспірні обставини є результатом розпорядчої діяльності, яка може проявлятися як у формі дії, так і в бездіяльності. Тому з метою забезпечення реалізації волевиявлення сторін у сфері доказування та швидкого вирішення спорів справедливо, щоб визнання виражалося не лише в активній, а й у пасивній формі через встановлення у ЦПК презумпції визнання стороною обставини, яка нею не заперечується. Таке положення відповідає б ч. 3 ст. 60 ЦПК, відповідно до якої доказуванню підлягають обставини, щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Якщо ж певна обставина не заперечується жодною зі сторін, вона є безспірною, а отже доцільно не включати її до предмета доказування.

Як зазначає В.К. Пучинський, у змагальному процесі суд, вирішуючи справу, зосереджує увагу лише на спірних елементах і не повинен з'ясувати, чому сторона не визнала або не заперечила певний факт³. Раніше (у Цивільному процесуальному кодексі України 1963 р.; далі — ЦПК 1963 р.) в силу дії принципу об'єктивної істини, визнання стороною обставин, якими друга сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, не було для суду обов'язковим. Суд міг вважати визнану обставину встановленою, коли у нього не виникав сумнів у тому, що визнання відповідало дійсним обставинам у справі, не порушувало нічийх прав і законних інтересів та не було зроблено під впливом обману, насильства, погрози, помилки або з метою приховання істини. У ЦПК не міститься подібне положення, виходячи із відмови від принципу об'єктивної істини на користь принципу змагальності. Щоправда, у ст. 178 цього Кодексу закріплена можливість сторони відмовитися від визнання, яке було зроблене у попередньому судовому засіданні, якщо вона доведе, що визнала ці обставини внаслідок помилки, яка має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставину було визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною.

Як в Україні, так і в США обставини можуть бути визнані загальновідомими, якщо вони відомі широкому загалу осіб (людству, населенню держави, регіону, територіальній громаді) і водночас суддям, які входять до складу суду

Загальновідомі обставини. Не підлягають доказуванню у цивільному процесі факти, які знаходяться у межах суддівської обізнаності (*judicial notice*). Відповідно до ст. 201 (а) Федеральних правил про докази (далі — ФПД)⁴ суддівська обізнаність застосовується щодо факту, який є достатньою мірою безспірним, тобто відомий переважно на території юрисдикції суду або його можна правильно та швидко визначити за допомогою джерел, достовірність яких не викликає сумнівів. Тобто суддівська обізнаність застосовується щодо фактів, які відомі широкому загалу, в тому числі й суддям. Наприклад, не потрібно доводити факт Різдва Христового; факт, що Конституція США була прийнята 17 вересня 1787 р.; факт теракту 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку тощо. Таким чином, факти, які належать до суддівської обізнаності, не підлягають доказуванню.

Подібна норма закріплена у ч. 2 ст. 61 ЦПК, відповідно до якої обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Загальновідомими обставинами можуть бути природні явища, стихійні лиха, техногенні катастрофи, властивості матеріалів та речовин тощо. Як в Україні, так і в США обставини можуть бути визнані загальновідомими, якщо вони відомі широкому загалу (людству, населенню держави, регіону, територіальній громаді) і водночас суддям, які входять до складу суду.

Обізнаність суду залежить від рівня поінформованості суспільства про певний факт. Т.В. Сахнова пише, що для визнання факту загальновідомим неважливо, чи він є всевітньо відомим, чи відомий лише конкретному регіону конкретної країни. Важливо, щоб факт був очевидним. Якщо факт судді не відомий, він не визнає його загальновідомим, і такий факт має бути доведений⁵. Водночас Л.П. Смишляев зазначає, що зазвичай обставина залишається загальновідомою протягом певного часу та у певному місці. Наприклад, відомий широкому загалу факт землетрусу або повені, які сталися у певний час і певному місці, зі сплином часу або за межами цього місця можуть втратити властивість загальновідомості⁶. У таких випадках відповідна обставина підлягає доказуванню в загальному порядку.

В американському федеральному законодавстві передбачено обов'язкові та альтернативні підстави визнання суддівської обізнаності певного факту. Так, суд має визнати загальновідомими: 1) законодавство та судову практику. Судді повинні бути обізнані з положеннями Конституції США, федеральних законодавчих актів, актів Президента США, рішень Верховного суду США і федеральних судів, законодавства та судової практики відповідного штату; актами органів виконавчої влади на рівні штату. Вимога щодо суддівської обізнаності поширюється лише на офіційно опубліковані закони, судові рішення та акти органів виконавчої влади; 2) процесуальні правила діяльності судів, які прийняті на рівні штату та на рівні Федерації. Наприклад, ФПД, ФПЦП тощо; 3) сталі слова та вислови англійською мовою. Судді мають бути обізнані зі значенням слів і юридичних термінів. Наприклад, суд обізнаний

³ Див.: Пучинський В. К. Гражданский процесс зарубежных стран. — М., 2007. — С. 309.

⁴ Див.: Federal Rules of Evidence (Enacted by Public Law No. 93-595, January 2, 1975; with amendments as of December 2010) // <http://judiciary.house.gov/hearings/printers/111th/evid2010.pdf>

⁵ Див.: Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. — М., 2008. — С. 385.

⁶ Див.: Смишляев Л. П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе. — М., 1961. — С. 17.

із тим, що поняття «півроку» означає шість місяців; 4) звичаї, явища природи, історичні факти, наукові факти тощо.

Після набрання рішенням суду законної сили сторони і треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини

Якщо суддя особисто не знає про певну загальновідому обставину, то він може звернутися до достовірних джерел (наукових праць, енциклопедій, осіб, обізнаних з певного питання). Наприклад, суд може визнати загальновідомим значення певного англійського слова, попередньо перевіривши його у словнику, і послатися на нього. Водночас особиста обізнаність судді з певними фактами, щодо яких у законі не передбачено застосування обов'язкової суддівської обізнаності, не є достатньою підставою для її використання. Навпаки, суд не може спиратися на особисті знання про факт (відомий йому особисто), який не є загальновідомим і не доведений під час судового розгляду. Адже у таких випадках суддя вже буде виступати у ролі свідка, який ухвалюватиме рішення, керуючись власними показаннями. А це — неприпустимо. Таку думку поділяв Л.П. Смышляев, який зазначив, що позапроцесуальне знання судді про певні факти, які стосуються справи, не можна покласти в основу судового рішення. У разі порушення цього принципу відповідне рішення повинно бути скасоване як незаконне та необґрунтоване⁷.

На відміну від обов'язкової, альтернативна суддівська обізнаність у цивільному судочинстві США залежить від розсуду суду і може бути використана як за ініціативою судді, так і за клопотанням учасника процесу. Наприклад, щодо законодавства інших штатів, на які не поширюється юрисдикція суду, або права іноземних держав. При цьому, якщо питання про застосування альтернативної суддівської обізнаності ініціює учасник процесу, він повинен надати суду достатню інформацію для підтвердження конкретного факту. Якщо суд визнав певну обставину загальновідомою, її не потрібно доводити незалежно від згоди учасників процесу.

Преюдиційні факти. З метою економії ресурсів судової влади та захисту сторін від необхідності доводити одні й ті ж самі обставини у цивільному процесі США існує принцип, згідно

⁷ Див.: Смышляев Л.П. Знач. праця. — С. 18.

з яким повторний розгляд справ або питань, які вже вирішив суд, не допускається. Цей принцип у системі загального права, закріплений у процесуальних нормах, має назву «вирішена справа» (*res judicata*) і містить дві окремі доктрини — запобігання спору (*claim preclusion*) та запобігання питанню (*issue preclusion*)⁸.

Запобігання спору, або принцип недопустимості повторного розгляду вирішеного спору (*claim preclusion*, раніше використовувався термін *res judicata*) означає, що у разі вирішення судом певного спору, про що свідчить остаточне судове рішення, яке набрало законної сили, не допускається подання нового позову з цього самого спору або його частини. Тобто позивач може пред'явити позов до відповідача щодо певного спору лише один раз, а відповідач у цьому ж спорі може лише один раз пред'явити зустрічний позов. Для застосування принципу запобігання спору необхідно, щоб існували такі обставини: ідентичність сторін та їх процесуального становища в обох процесах; рівноправність сторін у процесі щодо представлення своєї позиції; ідентичність предмета і підстав позову; остаточність судового рішення у справі.

Подібний до американського принцип закріплений у п. 2 ч. 2 ст. 122, п. 2 ст. 205 ЦПК, згідно з якими наявність судового рішення, яке набрало законної сили у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, є підставою для відмови у відкритті провадження, а якщо провадження було відкрито, то його необхідно закрити. Тобто, якщо справу суд уже вирішив, вдруге заявляти тотожний позов не можна. Це правило впливає з конституційного принципу обов'язковості судового рішення (ст. 129 Конституції України, ст. 14 ЦПК), згідно з яким після набрання рішенням суду законної сили сторони і треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини (ч. 2 ст. 223 ЦПК).

Слід зазначити, що оскільки повторний розгляд спору недопустимий, то цей принцип не може бути предметом розгляду при вирішенні питання про звільнення від доказування. Натомість звільнення від доказування стосується друга доктрина американського правила *res judicata* — *issue*

⁸ Див.: Friedenthal J.H., Kane M.K., Miller A.R. Civil Procedure, Hornbook Series. Fourth Edition. — St. Paul, Minnesota: Thomson/West 2005. — P. 645.

preclusion (раніше використовувався термін *collateral estoppel*), що означає запобігання питанню, або принцип недопустимості повторного розгляду питань, вирішених судом. Відповідно до цього принципу питання факту, які були предметом судового розгляду і вирішені судом, про що свідчить остаточне судове рішення, що набрало законної сили, є обов'язковими для сторін у будь-якому наступному процесі, незалежно від того, стосуватиметься він тієї ж вимоги чи інших спірних вимог⁹. Тобто особа звільняється від доказування факту, який вже був доведений у попередньому процесі. В американському цивільному процесі цей принцип називається преюдицією і закріплений він також у національному судочинстві (частинами 3, 4 ст. 61 ЦПК).

В американському процесі виокремлюють два види невзаємної преюдиції: атакуючу (коли преюдиційність намагається застосувати на свою користь новий позивач — особа, яка не брала участі у попередньому процесі) та захисну (коли преюдиційність рішення намагається застосувати відповідач, який брав участь у попередній справі, проти нового позивача або ж коли новий відповідач посилається на судове рішення, ухвалене не на користь позивача, який брав участь у попередньому процесі)

Недопустимість повторного розгляду питання не забороняє позивачу звертатися із позовом, якщо у справі між одними й тими ж сторонами певне питання не було вирішене під час першого процесу. Та якщо воно було розглянуте і вирішене, про що свідчить остаточне судове рішення, яке набрало законної сили, то звернутися із позовом з цим самим питанням вже не можна.

В американському цивільному судочинстві преюдиційність застосовують за таких умов: певне питання вже було предметом судового розгляду; предмет позову в обох процесах ідентичний; сторони у попередньому процесі мали рівні права щодо представлення своєї позиції; судове рішення з певного питання є остаточним.

У разі відсутності хоча б однієї з цих умов правила про звільнення від доказування обставин, установлених у судовому рішенні, яке набрало законної сили, застосовуватись не можуть. Подібні правила застосування преюдиційності обставин, установлених у судовому рішенні, застосовують і в цивільному процесі в Україні.

Важливим елементом преюдиційності судових рішень є її суб'єктивні межі. Російський процесуаліст А.М. Безруков визначає суб'єктивні межі преюдиційного зв'язку судових актів як

коло осіб, щодо яких судовий акт, який набрав законної сили, буде мати преюдиційне значення¹⁰.

У судочинстві України та США обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, не доказують при розгляді іншої справи лише за умови, що в ній беруть участь ті ж самі особи. У США це називається взаємною преюдицією (*mutuality of estoppel*). При цьому, як зазначає А.М. Безруков, вирішальне значення має не фактична участь особи у процесі, а її залучення до участі у справі. Так, якщо особа була залучена до участі у справі, належно повідомлена про час і місце судового розгляду але, незважаючи на це, не з'явилась до суду без поважних причин, преюдиційність судового акту

всього буде поширюватися на цю особу. Тобто можна говорити про преюдиційність установлених судом обставин як про своєрідний негативний наслідок для особи, яка бере участь у справі, за зловживання своїми процесуальними правами¹¹.

Водночас слід зазначити, що в американському судочинстві у загальному правилі про преюдицію існує виняток — це так звана невзаємна преюдиція (*nonmutual collateral estoppel*), що передбачає можливість особи, яка не брала участі у справі, використовувати преюдицію щодо особи, не на користь якої було ухвалено судове рішення у попередньому процесі.

В американському процесі виокремлюють два види невзаємної преюдиції: атакуючу (коли преюдиційність намагається застосувати на свою користь новий позивач — особа, яка не брала участі у попередньому процесі) та захисну (коли преюдиційність рішення намагається застосувати відповідач, який брав участь у попередній справі, проти нового позивача або ж коли новий відповідач посилається на судове рішення, ухвалене не на користь позивача, який брав участь у попередньому процесі)¹².

На практиці найбільше проблем виникає при застосуванні атакуючої преюдиції, тому Верховний суд США в одному з рішень¹³ навіть визначив, що саме має установити суд при вирішенні питання про її застосування. Так, у справах за участю особи (позивача), яка не брала участі у

¹⁰ Див.: Безруков А.М. Преюдициальная связь судебных актов. — М., 2010. — С. 62.

¹¹ Там само. — С. 63.

¹² Friedenthal J.H., Kane M.K., Miller A.R. Значч. праця. — P. 723—729.

¹³ Див.: Рішення Верховного суду США у справі *Parklane Hosiery Co., inc. V. Shore*. 439 U.S. 322. Від 9 січня 1979 р. // <http://supreme.justia.com/us/439/322/case.html>

⁹ Friedenthal J.H., Kane M.K., Miller A.R. Значч. праця. — P. 650, 696.

попередньому судовому процесі, вирішуючи питання про звільнення від доказування обставин, установлених у остаточному судовому рішенні, суд повинен з'ясувати:

1) чи мав можливість новий позивач вступити у попередній процес? У випадках, коли особа знала про судовий розгляд і мала можливість без будь-яких перешкод вступити у нього, але вичікувала остаточного судового рішення, суди не повинні дозволяти застосування преюдиції. Адже у таких випадках атакуюче використання преюдиції не сприятиме економії судових ресурсів;

2) чи буде застосування преюдиції несправедливим стосовно відповідача? Суд повинен з'ясувати, чи були у нього мотиви повною мірою відстоювати свою правову позицію у попередньому судовому розгляді. Наприклад, у випадках, коли ціна позову для відповідача була незначною або номінальною і йому було вигідніше не захищати свої інтереси у суді, ніж понести витрати на адвоката, збирання доказів тощо, які є більш значними, ніж наслідки програшу справи; або ж якщо відповідач не передбачав нових позовів у майбутньому. У разі встановлення судом відсутності у відповідача мотивів захищатися у попередньому процесі застосування преюдиції у такій справі буде несправедливим, і відповідачеві має бути надана можливість захистити себе повною мірою у новому судовому розгляді.

На відміну від американського судочинства, у національному цивільному процесі нарівні з взаємною преюдицією передбачена можливість фактично необмеженого застосування невзаємної преюдиції. Так, згідно з ч. 3 ст. 61 ЦПК для застосування преюдиції достатньо, щоб у іншій справі брала участь хоча б одна особа, щодо якої було ухвалене попереднє судове рішення. Це відкриває можливості для недобросовісного використання преюдиційності судових рішень

При вирішенні питання щодо справедливості застосування атакуючої преюдиції суд також повинен визначити, чи не виникли нові додаткові процесуальні можливості для захисту, якими відповідач не міг скористатися у попередньому судовому розгляді. Так, застосування преюдиції є невинуватим, якщо прийнято новий закон, яким розширено способи захисту. Суд також не має дозволяти застосування атакуючої преюдиції, якщо відповідач у попередньому процесі змушений був захищатися у «незручному» для себе суді. Наприклад, якщо попередній позов було подано у штаті Вашингтон, а відповідач проживав у штаті Огайо і не мав повноцінної можливості

розкрити всі докази, викликати всіх свідків. Крім того, несправедливим буде застосування преюдиції щодо відповідача, якщо є кілька судових рішень, які суперечать одне одному. Але якщо існує кілька судових рішень, які не суперечать одне одному, то перешкод для застосування преюдиційності немає.

На відміну від американського судочинства, у національному цивільному процесі нарівні з взаємною преюдицією передбачена можливість фактично необмеженого застосування невзаємної преюдиції. Так, згідно з ч. 3 ст. 61 ЦПК для застосування преюдиції достатньо, щоб у іншій справі брала участь хоча б одна особа, щодо якої було ухвалене попереднє судове рішення. Це відкриває можливості для недобросовісного використання преюдиційності судових рішень. Наведемо приклад: з метою незаконного заволодіння чужим майном дві особи, які насправді мають спільні інтереси, штучно ініціюють спір, подаючи до суду позов про відшкодування шкоди, заподіяної майну. При цьому право власності не оспорюється, хоча фактично майно належить іншій особі, яка нічого не знає про цю судову справу, а тому не має можливості взяти участь у процесі. Суду ця обставина також не відома. За результатами розгляду справи суд задовольняє позов, встановлюючи преюдиційність не лише факту заподіяння шкоди, але й факту права власності на майно. Після цього особа, яка за допо-

могою судового рішення фіктивно заволоділа чужим майном, звертається до законного власника з вимогою про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Крім ЦПК, норми щодо застосування невзаємної преюдиції містяться також у матеріальному праві. Наприклад, це стосується справ щодо захисту прав споживачів. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» об'єднання споживачів мають право звертатися до суду з позовом про визнання дій продавця, виробника чи виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів. Тобто, якщо у таких справах суд ухвалив рішення не на користь відповідача і воно набрало законної сили, то споживач, який не брав участі у судовому розгляді, може

звернутися до суду з позовом до відповідача, посилаючись на таке судове рішення.

Розглядаючи питання преюдиційності, варто зауважити, що у США діє взаємна преюдиційність двох судових рішень. Це означає, що суддя з метою економії судових ресурсів, забезпечення єдності судової практики та полегшення доказування для учасників процесу має зупинити провадження у справі, якщо вона не може бути вирішена раніше іншої справи, позов у якій був поданий першим. На відміну від американського, в українському цивільному процесі немає прямої вказівки закону на взаємну преюдиційність двох судових рішень. Однак, проаналізувавши вітчизняне процесуальне законодавство, можна дійти висновку, що це питання вирішується так само, як і в американському судочинстві, адже відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства. Це положення й пов'язане зі взаємною преюдиційністю двох судових рішень. Окрім цього, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 361 та ч. 2 ст. 365 ЦПК у випадку скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення іншого судового рішення, останнє підлягає скасуванню у зв'язку з нововиявленими обставинами.

На думку процесуалістів України, у вітчизняному цивільному процесі немає презумпцій, які не можуть бути спростовані. Така позиція обґрунтовується тим, що презумпція, як і будь-яке припущення, може бути спростована судовими доказами

Презумпції. У цивільному процесі США не потребує доказування презюмований факт, який не може бути спростований. Остаточна або неспростовувана презумпція (*conclusive presumption*) — це встановлений законом безумовний висновок, докази для спростування якого не допускаються¹⁴. Дія неспростовуваних презумпцій установа законом, який передбачає, що сторона, проти якої спрямована презумпція, не може заперечувати існування презюмованого факту.

На думку процесуалістів України, у вітчизняному цивільному процесі немає презумпцій, які не можуть бути спростовані¹⁵. Така позиція обґрунтовується тим, що презумпція, як і будь-яке припущення, може бути спростована судовими

доказами. Але, на наш погляд, неправильно ототожнювати неспростовні презумпції з припущеннями. Очевидно, що думка науковців про відсутність в українському судочинстві презумпцій, які не можуть бути спростовані, обґрунтована у ст. 40 ЦПК 1963 р., відповідно до якої обставини, які згідно із законом припускаються встановленими, не доводяться при розгляді справи. Таке припущення могло бути спростоване у загальному порядку. Однак у цій статті йшлося про законні презумпції, які можна спростувати, а тому вони не є підставами звільнення від доказування, а стосуються питання розподілу тягара доказування.

Водночас ми погоджуємося з думкою Р. Уолкера про те, що остаточна презумпція за суттю є не презумпцією (припущенням), а нормою права, сформульованою у презюмованій формі¹⁶.

Ключову роль у визначенні неспростовної презумпції відіграє поняття «остаточність»: факт А не просто презюмується з існування факту Б, а вважається остаточним встановленим і не може бути спростований протилежною стороною¹⁷.

У ЦПК справедливо відмовилися від включення законних презумпцій-припущень до переліку підстав звільнення від доказування, проте не запропонували включити до цього переліку презумпції, що не можуть бути спростовані. Водночас комплексний аналіз норм матеріального та процесуального права підтверджує, що такі презумпції у вітчизняному цивільному судочинстві все ж існують. Інколи вони закріплюються в законодавстві за допомогою поняття «вважається». Наприклад, у разі опублікування оголошення про виклик відповідача у пресі відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи (ч. 9 ст. 74 ЦПК); вручення судової повістки представнику особи, яка бере участь у справі, вважається врученням повістки і цій особі (ч. 5 ст. 76 ЦПК); у разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за адресою їхньої реєстрації і ненадання ними інформації щодо іншої їх адреси, вважається, що судовий виклик (судове повідомлення) вручено їм належним чином, якщо його надіслано за адресою реєстрації (ч. 5 ст. 74 ЦПК). Крім того, у процесуальному законодавстві закріплено презумпцію необ'єктивності судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача за наявності визначених законом

¹⁴ Див.: Reutlinger M. Evidence: Essential Terms and Concepts. — New York: Aspen Law & Business, 1996. — P. 261.

¹⁵ Див.: Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищ. навч. закл. — К., 2005. — С. 289; Порівняльне судове право: Підручник / М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, Л.К. Радзієвська. — К., 1993. — С. 207.

¹⁶ Див.: Рональд Уолкер. Английская судебная система. — М., 1980. — С. 563.

¹⁷ Див.: McCormick on Evidence: In 2 Vol.: Vol. 2 / Ed. By K. S. Broun. — 6th ed. — St. Paul, MN: Thomson/West, 2006. — Par. 342.

обставин (ст. 20—22 ЦПК). Неспростовні презумпції містяться також у нормах матеріального права. Наприклад, ст. 123 Сімейного кодексу України передбачає презумпцію батьківства чоловіка, який дав письмову згоду на застосування щодо його дружини допоміжних репродуктивних технологій для зачаття дитини; презумпцію батьківства та материнства подружжя, яке дало згоду на виношування ембріона людини іншою жінкою; презумпцію батьківства та материнства подружжя щодо дитини, яка народжена дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

З метою недопущення неправомірного використання преюдиційності судового рішення в Україні необхідно обмежити можливість використання преюдиційних обставин особою, щодо якої вони встановлені, проти особи, яка не брала участь у справі, й не мала можливості їх спростувати

Отже, підсумовуючи викладене, слід вказати, що в українському та американському цивільному процесуальному законодавстві передбачені обставини, що не потребують доказування. В обох країнах до них належать безспірні, загальновідомі, преюдиційні обставини та обставини, які презюмуються законом як такі, що не можуть бути спростовані. Останні згідно з ЦПК не належать до переліку обставин, які не потребують доказування, але аналіз норм матеріального і процесуального права свідчить про їх фактичне існування.

З огляду на це необхідно розширити перелік підстав для звільнення від доказування, доповнивши ст. 61 ЦПК ч. 5 такого змісту:

«5. Обставини, які згідно із законом вважаються встановленими, не підлягають доказуванню, крім випадків, коли вони можуть бути спростовані».

Враховуючи американський досвід, для полегшення визначення предмета доказування, сприяння швидкому та правильному вирішенню справи у національному судочинстві доцільно передбачити право сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, до початку

попереднього судового засідання звертатися один до одного із запитом про визнання певної обставини.

Заслугує на увагу практика США із врегулювання преюдиційних обставин як підстави звільнення від доказування. Зокрема, щодо застосування атакуючої та захисної невзаємної преюдиції у цивільному судочинстві, коли особа, яка не брала участі у попередній справі, намагається застосувати преюдиційне судове рішення на свою користь. На відміну від американського судочинства, в Україні нарівні зі взаємною преюдицією передбачена можливість фактично необмеженого застосування невзаємної преюдиції, адже для застосування преюдиції достатньо,

щоб у іншій справі брала участь хоча б одна особа, щодо якої було ухвалене попереднє судове рішення. Це відкриває можливості для недобросовісного використання преюдиційності судових рішень з метою неправомірного заволодіння чужим майном.

Буде справедливим зберегти у ЦПК можливість використання преюдиційного судового рішення особою, яка не брала участі в справі проти однієї з осіб, щодо якої встановлені певні обставини. Водночас з метою недопущення неправомірного використання преюдиційності судового рішення в Україні необхідно обмежити можливість використання преюдиційних обставин особою, щодо якої вони встановлені, проти особи, яка не брала участь у справі й не мала можливості їх спростувати.

Таким чином, пропонуємо ч. 3 ст. 61 ЦПК викласти в такій редакції:

«3. Обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не треба доказувати при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи. Такі обставини також не потребують доказування у випадках, коли їх використовує особа, яка не брала участі у справі проти однієї з осіб, щодо якої ухвалено відповідне судове рішення».

Триває передплата офіційних видань Верховного Суду України:

Вісник Верховного Суду України

Міжнародна конференція
«Незалежність суддів в Україні»

Рішення зборів суддів
Верховного Суду України
від 14 листопада 2011 р.
«Про ситуацію, що склалася
у зв'язку з поширенням
заступником Генерального
прокурора України,
членом Вищої ради юстиції
М. Гаврилюком інформації
щодо порушення суддями
Верховного Суду України
присяги судді під час розгляду
окремих кримінальних справ»

Проблемні питання
судової практики у справах
щодо визнання медичними
свідцтвами про право на спадщину

Відшкодування шкоди,
заподіяної здоров'ю працівника

11(135)2011

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються добірки витягів із судових рішень у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, науково-практичні коментарі чинного законодавства, аналіз судової практики з використанням даних судової статистики, матеріали на допомогу судді щодо вирішення складних питань здійснення судочинства, практика Європейського суду з прав людини, дискусійні статті щодо проблем судово-правової реформи і правотворчості.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — 2 випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

РІШЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ВІПУСК 1(22)
2011

Докладніше про ці видання, їх тематику можна дізнатись

у видавництві «Істина» за адресою:

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

www.istina-books.com.ua

Видавництво «Істина» пропонує:

Законодавство України про працю. — К., 2011. — 352 с.

У книзі зібрані найважливіші нормативно-правові акти з питань трудових відносин, в тому числі Кодекс законів про працю України з усіма змінами і доповненнями, а також офіційні документи, прийняті відповідними державними органами на його виконання.

Законодавство України про пенсійну реформу. — К., 2011. — 304 с.

У книзі зібрані нормативно-правові акти, що зазнали змін у зв'язку із проведенням пенсійної реформи в Україні. Вміщено текст Закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», а також в кодифікованому вигляді — статті відповідних законів, змінені відповідно до цього Закону. При цьому тексти законів «Про недержавне пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» для зручності користувачів наводяться повністю.

Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За заг. ред. П.Д. Пилипенка. — Вид. 3-є, змін. і доп. — К., 2012. — 232 с.

Посібник підготовлено з метою надання допомоги студентам вищих навчальних закладів юридичного профілю у підготовці до іспиту з права соціального забезпечення України. Конспектний характер викладу матеріалів посібника допоможе систематизувати та пригадати набуті в процесі навчання знання, побудувати схему відповіді на іспиті.

Посібник може бути корисним також аспірантам, викладачам, юристам-практикам та іншим особам, які бажають отримати знання з права соціального забезпечення.

Книги можна замовити у видавництві «Істина» за адресою:
04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

www.istina-books.com.ua